

Dramski pristup u rehabilitaciji počinitelja kaznenih djela

Strah, Nives

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:284962>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-02-26**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad
Dramski pristup u rehabilitaciji počinitelja kaznenih djela

Studentica:

Nives Strah

Zagreb, rujan 2018.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad
Dramski pristup u rehabilitaciji počinitelja kaznenih djela

Studentica:

Nives Strah

Mentorica:

izv. prof. dr. sc. Anita Jandrić Nišević

Sumentor:

doc. dr. sc. Damir Miholić

Zagreb, rujan 2018.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad „*Dramski pristup u rehabilitaciji počinitelja kaznenih djela*“ i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Nives Strah

Mjesto i datum: Zagreb, rujan, 2018.

Naslov rada: Dramski pristup u rehabilitaciji počinitelja kaznenih djela

Studentica: Nives Strah

Mentori: izv. prof. dr. sc. Anita Jandrić Nišević

doc. dr. sc. Damir Miholić

Program/Modul: Socijalna pedagogija/ Odrasli

Sažetak

Rehabilitacija počinitelja kaznenih djela je rezultat bilo koje planirane intervencije usmjerene prema počinitelju koji ide u pravcu reduciranja kriminalne aktivnosti, bilo da je riječ o postignutoj promjeni u ličnosti, vještinama, vrijednostima ili ponašanju. Smanjenje recidivizma glavni je cilj provođenja rehabilitacijskih intervencija. Programi tretmana u Hrvatskoj dijele se na 3 razine: opći tretmani programa, posebni tretmani programa i mali rehabilitacijski programi ili edukativno razvojni programi.

Cilj ovog diplomskog rada je dati uvid u korištenje dramskog pristupa u rehabilitaciji počinitelja kaznenih djela i prikazati njegovu učinkovitost.

Prema stranoj literaturi, programi utemeljeni na dramskom pristupu u kaznenim tijelima dijele se na 2 kategorije: programe kazališne edukacije i programe dramske terapije. Određivanje prave granice između spomenute 2 kategorije često je problematično.

U radu su prikazani dramski pristupi koji se koriste u rehabilitaciji počinitelja kaznenih djela: dramska terapija, kazalište u zatvoru, *commedia dell' arte*, psihodrama i sociodrama. Prikazani su programi tretmana i projekti koji se služe spomenutim dramskim pristupima u rehabilitaciji počinitelja: *Insult to Injury*, *Actor's Gang Prison Project*, *Shakespeare behind bars*, *Medea project* i *Rehabilitation through the Arts*. Opisani programi i projekti pokazuju mnogobrojne pozitivne promjene kod zatvorenika, razvijanje vještina i smanjenje recidivizma. Korištenje drame u zatvorskom sustavu je terapeutsko a radionice u kojima se stvaraju scenariji za predstave imaju prosocijalni učinak. Programi utemeljeni na dramskom pristupu smanjuju disciplinske incidente unutar zatvora i recidivizam.

Unatoč pozitivnom rehabilitacijskom učinku, prema dostupnoj literaturi, u Hrvatskoj se ne koristi dramski pristup u rehabilitaciji počinitelja kaznenih djela. Mali rehabilitacijski program koji je sastavljen kao dio diplomskog rada, mogao bi biti predložak za korištenje dramskog pristupa u rehabilitaciji počinitelja kaznenog dijela.

Ključne riječi: rehabilitacija, dramski pristup, recidivizam, dramska terapija, psihodrama

Title: Rehabilitation of Criminal Offenders through Drama

Student: Nives Strah

Tutors: izv. prof. dr. sc. Anita Jandrić Nišević

doc. dr. sc. Damir Miholić

The program/module: Social Pedagogy/ Adults

Abstract:

The rehabilitation of perpetrators of criminal offences is the result of any planned intervention focused towards the perpetrator that promotes reducing criminal activity, whether it is about the achieved change in personality, skills, values, or behaviour. The main aim of implementing rehabilitation interventions is the reduction of recidivism. In Croatia, the treatment programmes are divided into 3 levels: the general treatment programme, the special treatment programme, and the small rehabilitation programmes or educational development programmes.

The main objective of this Master's thesis is to give an insight into the use of the drama approach in the rehabilitation of perpetrators of criminal offences, and to show its efficiency.

According to foreign literature, the programmes that are based on the drama approach in criminal offences are divided into 2 categories: the programme of theatre education, and the programme of drama therapy. Establishing clear boundaries between these two categories is often problematic.

The thesis illustrates drama approaches that are used in rehabilitation of perpetrators of criminal offences: drama therapy, theatre in prison, commedia dell' arte, psychodrama, and sociodrama. The following treatment programmes and projects, which serve to the mentioned drama approach in rehabilitation of perpetrators, are presented: *Insult to Injury*, *Actor' s Gang Prison Project*, *Shakespeare behind bars*, *Medea project*, and *Rehabilitation through the Arts*. The mentioned programmes and projects demonstrate numerous positive changes in the prisoner's development of skills, and the reduction of recidivism. Using drama in the prison system is therapeutic, and the workshops which create scenarios have a prosocial effect. Programmes based on the drama approach are reducing disciplinary incidents inside the prison, and recidivism.

Despite the positive effects on rehabilitation, the drama approach is not used in the rehabilitation of perpetrators of criminal offences in Croatia, according to available literature. The small rehabilitation programme created as a part of this Master's thesis could be a template for using the drama approach in rehabilitation of perpetrators of criminal offences.

Key words: rehabilitation, drama approach, recidivism, drama therapy, psychodrama

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Rehabilitacija počinitelja kaznenih djela.....	3
2.1. Zakonski okvir rehabilitacije.....	5
3. Tretman u zatvorskom sustavu.....	6
3.1. Pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora.....	6
3.2. Opći programi tretmana.....	7
3.3. Posebni programi tretmana.....	9
3.4. Mali rehabilitacijski programi ili edukativno-razvojni programi.....	10
4. Dramski pristup u rehabilitaciji.....	12
4.1. Dramska terapija.....	14
4.2. Kazalište u zatvorskom sustavu.....	16
4.3. Commedia dell' arte.....	17
4.4. Psihodrama.....	19
4.5. Sociodrama.....	20
4.5.1. Sličnosti i razlike između psihodrame i sociodrame.....	22
5. Programi i projekti koji su utemeljeni na dramskom pristupu.....	24
5.1. Insult to Injury.....	24
5.2. Shakespeare behind bars.....	26
5.3. Medea project.....	27
5.4. Rehabilitation through the arts.....	29
5.5. The Actor's Gang Prison Project.....	31

5.6. Korištenje psihodrame u rehabilitaciji počinitelja kaznenih djela.....	34
5.6.1. Psihodrama u kaznionici poluotvorenog tipa.....	35
6. Učinak dramskog pristupa.....	36
7. Korištenje dramskog pristupa u rehabilitaciji u hrvatskim kaznenim tijelima.....	37
8. Prikaz programa.....	38
9. Zaključak.....	45
10. Literatura.....	47

1.Uvod

„Da sam predstavnik farmaceutske industrije i kažem vam kako imam lijek koji smanjuje prekršaje i nasilje unutar kaznionice za 89% te dovodi do smanjenja recidivizma za 89.4%, taj lijek bio bi najprodavaniji. Ovdje sam da vam kažem kako taj lijek postoji, a zove se umjetnost.“

Tim Robinnson, *The State of Corrections: An Update on Recent Trends*; 23.2.2017.

Gluma je postala moj hobi kad sam navršila 15 godina. I traje od onda. Već godinama uživam u glumi te u pripremi i izvođenju predstava. Proces je uzbudljiv i izazovan. Konačnom izvođenju predstave prethodi predanost, fokusiranost, kreativnost i ono najvažnije- suradnja. Energija stvorena među ljudima, donedavno strancima, pravi je društveni fenomen, a međuodnosi koji ostaju godinama nakon, zadivljujući. Sama sam tome svjedok. Osim stvorenih prijateljstava, gluma je utjecala na moju unutarnju ravnotežu, komunikacijske i socijalne vještine i doprinijela mom snalaženju u nepredvidivim situacijama. Gluma je prožimala sva područja mog života pa tako i studentsko; već sam na prvoj godini preddiplomskog studija socijalne pedagogije razmišljala o tome kakav bi bio učinak glume i priprema predstava na počinitelje kaznenih djela. Da li bi dramske vježbe imale rehabilitacijski učinak na zatvorenike? Motivacija za pisanje ovog rada leži upravo u tome.

Cilj ovog diplomskog rada je opisati dramske pristupe koji se danas koriste u rehabilitaciji počinitelja kaznenih djela te prikazati trenutno dostupne programe tretmana i projekte koji se temelje na dramskom pristupu u kaznenim tijelima.

U prvom dijelu rada objašnjen je pojam rehabilitacije počinitelja kaznenih djela te njegov zakonski okvir. Cjelina “Tretman u zatvorskom sustavu” sadržava 3 kategorije programa tretmana u Republici Hrvatskoj: opće programe tretmana, posebne programe tretmana i male rehabilitacijske programe ili edukativno razvojne programe. U drugom dijelu diplomskog rada opisani su dramski pristupi koji se koriste u rehabilitaciji počinitelja kaznenih djela: dramska terapija, kazalište u zatvoru, *commedia dell arte*, psihodrama i sociodrama. U trećem dijelu prikazani su programi tretmana i projekti u kaznenim tijelima: *Insult to injury*, *The Actor’s Gang Prison Project*, *Shakespeare behind bars*, *Medeja project* i *Rehabilitation through the arts*. Navedeni programi tretmana i projekti pokazuju pozitivan rehabilitacijski učinak dramskih metoda

na počinitelje kaznenih dijela. U završnom dijelu rada osmislila sam mali rehabilitacijski program kao primjer programa tretmana koji bi se mogao koristiti u kaznenim tijelima RH. Rad završava zaključkom u kojem sam nastojala sažeti, povezati i naglasiti glavne ideje.

2. Rehabilitacija počinitelja kaznenih djela

Pod pojmom rehabilitacije počinitelja kaznenih djela podrazumijevamo vraćanje počinitelja kaznenih djela kroz tretman na način života u kojem se poštuje zakon. Rehabilitacija je rezultat bilo koje planirane intervencije usmjerene prema počinitelju koji ide u pravcu reduciranja kriminalne aktivnosti, bilo da je riječ o postignutoj promjeni u ličnosti, vještinama, vrijednostima ili ponašanju (Damjanović, Jandrić i Doležal, 2002). Počinitelj se pomoću tretmana može promijeniti. Svrha tretmanskog programa je da se počinitelj vrati društvu fizički, mentalno i moralno opremljen za poštivanje zakona (Wiehofen, 1971; prema Damjanović i sur., 2002). Rehabilitacijom počinitelja kaznenih djela štite se potencijalne žrtve te se uvelike doprinosi zaštiti zajednice (Raynor i Robinson, 2009; prema Maloić, Rajić i Mažar, 2015). Proces rehabilitacije i socijalne integracije treba započeti odmah kada počinitelj kaznenog djela uđe u zatvor ili kaznionicu (Petersilia 2004; prema Maloić i sur., 2015).

Postoje mnoge definicije rehabilitacije no prema Cullen i Gendreau (2000), sve definicije imaju 3 glavna obilježja. Prvo obilježje podrazumijeva da je intervencija planirana i da se nije dogodila slučajno. Drugo obilježje karakterizira intervenciju koja je usmjerena na promjenu stavova, kognitivnih procesa, osobnosti, interpersonalnih odnosa, obrazovanja, radnih vještina, mogućnosti zaposlenja. Treće obilježje je usmjereno na smanjenje recidivizma (Maloić i sur., 2015).

U okviru rehabilitacije potrebno je provoditi konstruktivne aktivnosti tijekom izvršavanja kazne zatvora, omogućiti zatvorenicima kontakte s vanjskim svijetom te im pružiti podršku po izlasku iz zatvora ili kaznionice (Coyle, 2002; prema Maloić i sur., 2015). Usmjerenost na počinitelja i individualizacija tretmana je jedan od najvažnijih aspekata rehabilitacije (Maloić i sur., 2015).

Kazna zatvora donosi posljedice počinitelju kaznenog djela, kao i njegovoj obitelji te zajednici u kojoj je počinitelj živio i u koju će se vratiti nakon izdržavanja kazne zatvora (Kanduc, 1996, Tigges, 2011; prema Maloić i sur., 2015).

Smanjenje recidivizma je glavni razlog provođenja rehabilitacijskih intervencija a intervencije neće biti učinkovite ako ih se ne provodi u skladu sa kliničkim principima rehabilitacije (Andrews i sur., 1990; prema Mikšaj-Todorović, Buđanovac, Brgles, 1998). Rehabilitacijskim pristupom se u najvećoj mjeri može smanjiti recidivizam. Rehabilitacijska se intervencija mora sastojati od 3 principa: principa rizika, principa djelovanja na kriminogene potrebe i principa prijemčivosti

(Andrews i sur., 1990; prema Mikšaj-Todorović i sur., 1998). Prema principu rizika, rizičniji slučajevi bi trebali sudjelovati u intenzivnijim programima tretmana dok bi slučajevi niskog rizika trebali sudjelovati u programima minimalnog intenziteta. Područja s najvećom vjerojatnošću promjene su antisocijalni stavovi, osjećaji i odnosi s drugim ljudima. Najbolje rezultate će pružiti unapređivanje obiteljskih odnosa, poticanje druženja s antisocijalnim pojedincima, povećanje samokontrole, razvijanje prosocijalnih vještina (Andrews i sur. 1990; prema Mikšaj-Todorović i sur., 1998). Princip prijemčivosti govori o tome da izbor i oblik intervencije mora biti proporcionalan sa specifičnim ciljevima i stilovima učenja određenog zatvorenika (Mikšaj-Todorović i sur., 1998).

Rizični čimbenici mogu biti dinamični ili statični. Dinamični čimbenici mogu predvidjeti daljnje kriminalno ponašanje počinitelja i mogu se mijenjati. Nazivaju se i kriminogene potrebe (Andrews i sur., 1990; prema Mikšaj-Todorović i sur., 1998). Tretmanski ciljevi trebaju proizlaziti iz kriminogenih potreba koje su povezane s činjenjem kaznenih djela. Tretmanske intervencije treba usmjeriti prema dinamičkim čimbenicima rizika. (Clark, 2005, Bourgon i Bonta, 2014; prema Maloić, 2016).

Vjerojatnost recidivizma je moguće predvidjeti. Postoje brojni čimbenici koji predstavljaju rizik za recidivizam kod počinitelja. Te je čimbenike moguće prepoznati i na njih djelovati. Neki od tih čimbenika kao povijest kriminalnog ponašanja se ne mogu mijenjati pa se zbog toga nazivaju statičkim čimbenicima (Cullen, 2012; prema Maloić, 2016).

Rehabilitacija se postiže kroz uključivanje zatvorenika u odgovarajuće, stručne postupke i aktivnosti, organizaciju života i rada u i izvan zatvora/kaznionice. Sve spomenuto se postiže kroz tretman zatvorenika. Ciljevi koji se žele ispuniti kroz tretman ovise o nizu čimbenika: dobroj zakonskoj regulativi, zatvorskom sustavu koji je usmjeren na tretman zatvorenika, postojanju diferenciranih institucija poput zatvora i kaznionice koji ispunjavaju različite zadaće po pitanju sigurnosti i tretmana, postojanje tretmanskih postupaka temeljenih na potrebama zatvorenika koji su organizirani u rehabilitacijske programe, postojanje odjela koji se bavi dijagnostikom u svrhu uključivanja u odgovarajući rehabilitacijski program ili premještanja u iste (Damjanović i sur., 2002).

2.1. Zakonski okvir rehabilitacije

Prema Kaznenom zakonu, svrha kažnjavanja je izraziti društvenu osudu zbog počinjenog kaznenog djela, jačati povjerenje građana u pravni poredak, utjecati na počinitelja i druge da ne čine kaznena djela. Sve navedeno se postiže kroz jačanje svijesti o opasnosti činjenja kaznenih djela i pravednosti kažnjavanja. Počinitelju treba pomoći u reintegraciji u društvo (Kazneni zakon, [125/11](#), [144/12](#), [56/15](#), [61/15](#), [101/17](#)).

Prema Zakonu o izvršavanju kazne zatvora, svrha izvršavanja kazne je čovječno postupanje, poštovanje dostojanstva zatvorenika te osposobljavanje zatvorenika za život na slobodi u skladu sa zakonom i društvenim pravilima. Kako bi se ispunila svrha izvršavanja kazne zatvora za svakog zatvorenika se donosi pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora (Zakon o izvršavanju kazne zatvora, [128/99](#), [55/00](#), [59/00](#), [129/00](#), [59/01](#), [67/01](#), [11/02](#), [190/03](#), [76/07](#), [27/08](#), [83/09](#), [18/11](#), [48/11](#),[125/11](#), [56/13](#), [150/13](#)).

3.Tretman u zatvorskome sustavu

Tretman obuhvaća sve postupke usmjerene prema zatvorenicima s ciljem resocijalizacije.¹ Programi tretmana u Hrvatskoj se dijele na 3 razine: opći tretmani programa, posebni tretmani programa i mali rehabilitacijski programi ili edukativno razvojni programi (Mikšaj-Todorović i sur., 1998).

Minimalni elementi koje bi trebao imati svaki program tretmana su: naziv programa, tvorac programa, izvoditelj programa, analiza problema, kratkoročni i dugoročni ciljevi programa, ciljana skupina, strategije izvođenja, anticipacija mogućih problema, aktivnosti programa, evaluacija programa i prezentacija javnosti (Damjanović i sur., 2002).

3.1.Pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora

Izvršavanje kazne zatvora se zasniva na rehabilitacijskom pristupu koji se temelji na individualizaciji kazne kroz pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora te nizu specijaliziranih programa tretmana koji su namijenjeni selekcioniranim skupinama zatvorenika (Uprava za zatvorski sustav, 2017).

Za svakog se zatvorenika obavezno utvrđuje pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora (Uprava za zatvorski sustav, 2017). Donosi ga upravitelj na prijedlog stručnog tima kaznonice (Damjanović i sur., 2002).

Pojedinačni program se sastoji od pedagoških, radnih, zdravstvenih, psiholoških, socijalnih i sigurnosnih postupaka koji su primjereni zatvorenicima i vrsti kaznonice ili zatvora. Pojedinačnim programom izvršavanja kazne zatvora određuje se smještaj na odjel, rad zatvorenika, način korištenja slobodnog vremena, posebni postupci, strukovno usavršavanje, izobrazba, dodir s vanjskim svijetom, pogodnosti, posebne mjere sigurnosti i program pripreme za otpust zatvorenika.²

¹ <https://pravosudje.gov.hr/zatvorski-sustav/tretman-zatvorenika/6159>

² <https://pravosudje.gov.hr/zatvorski-sustav/tretman-zatvorenika/6159>

Pojedinačni program za svakog zatvorenika sadrži: procjenu rizičnosti pojedinog zatvorenika, radnu sposobnost zatvorenika, stupanj obrazovanja te potrebu za obrazovanjem, zdravstveno stanje, mogućnost uključivanja u posebne programe tretmana, potrebu za psihološku, psihijatrijsku, socijalnu ili pravnu pomoći, individualni ili grupni rad, korištenje slobodnog vremena, kontakt s vanjskim svijetom i program pripreme za otpust na slobodu.³

Program izvršavanja mijenja se u skladu sa ponašanjem zatvorenika, uspješnosti izvršavanja pojedinačnog programa tretmana i mnogim okolnostima koje mogu nastupiti tijekom izvršavanja kazne zatvora (Zakon o izvršavanju kazne zatvora, [128/99](#), [55/00](#), [59/00](#), [129/00](#), [59/01](#), [67/01](#), [11/02](#), [190/03](#), [76/07](#), [27/08](#), [83/09](#), [18/11](#), [48/11](#), [125/11](#), [56/13](#), [150/13](#)).

3.2. Opći programi tretmana

Opći programi tretmana sastoje se od rada, obrazovanja i organizacije slobodnog vremena.⁴ Ocjena uspješnosti zatvorenika utječe na mogućnost sudjelovanja u ovim programima tretmana kao što ovisi i o nagradama, pogodnostima i uvjetnom otpustu. Ovakvi tipovi programa najčešće počivaju na kognitivno biheviornoj metodi nagrađivanja i kažnjavanja. Stručni djelatnici procjenjuju uspješnost zatvorenika. Ne postoje objektivni kriteriji procjene uspješnosti (Mikšaj-Todorović i sur., 1998).

Opće programe tretmana provode djelatnici odjela tretmana, odjela za rad i strukovnu izobrazbu, odjela osiguranja i odjela zdravstvene zaštite (Uprava za zatvorski sustav, 2017).

Obrazovanje

Obrazovanje zatvorenika odnosi se na učenje pismenosti, završavanje osnovne škole bez obzira na dob, srednjoškolska izobrazba za određena zanimanja, osposobljavanje za pomoćne poslove, pohađanje raznih tečajeva i nastavak započetog obrazovanja na razini srednje škole, više škole ili visoke škole (Uprava za zatvorski sustav, 2017).

Obrazovanje zatvorenika se organizira zahvaljujući suradnji s vanjskim obrazovnim institucijama. Nastavak obrazovanja je predviđeno pojedinačnim programom izvršavanja kazne zatvora.

³<https://pravosudje.gov.hr/zatvorski-sustav/tretman-zatvorenika/6159>

⁴<https://pravosudje.gov.hr/zatvorski-sustav/tretman-zatvorenika/6159>

Najčešće se zatvorenici osposobljavaju za poslove na kojima je naglasak na praktičnom dijelu nastave te se ti poslovi upisuju u radnu knjižicu. To su poslovi pečenjara, pripreme jednostavnih jela, bureka i pizze, jednostavni poslovi u zanimanju kuhara i konobara, poslovi parketara, stolara, bačvara, uzgojitelja svinja i goveda, voćara, ratara, montera metalnih konstrukcija, operatera na računalu, soboslikara, zavarivača, rukovatelja viličarom, pomoćnog zidara, montera strojeva, traktorista (Uprava za zatvorski sustav, 2017).

U potvrdi o osposobljavanju i svjedodžbi o završenoj razini obrazovanja ne smije biti navedeno da ju je pojedinac stekao i završio tijekom izdržavanja kazne zatvora (Uprava za zatvorski sustav, 2017).

Rad zatvorenika

Zatvorenici imaju pravo raditi sukladno vlastitim mogućnostima i mogućnostima kaznionice ili zatvora u kojem su smješteni. Zatvorenik ima pravo na rad, no rad nije obavezan. Rad je uz obrazovanje, među najznačajnijim čimbenicima zatvorenikove socijalne reintegracije u društvo. Što veći broj zatvorenika se nastoji potaknuti na rad. Rad zatvorenika je organiziran kroz radionice u kojima se obavljaju poslovi obrade drva i metala, ugostiteljstva, poljoprivrede, šljunčarenja, održavanja, izrade betonske galanterije i eksploatacije kamena. Zatvorenici obavljaju i pomoćno-tehničke poslove nalik održavanju čistoće, urednosti prostorija i prostora koji se nalazi u krugu kaznionice ili zavora, pranja vozila, ličenja, pomoćnih poslova u praonici rublja, kuhinji i skladištu (Uprava za zatvorski sustav, 2017).

Poslovi koje zatvorenici obavljaju izvan kaznionice i zatvora su pomoćni poslovi u pilani, građevinarstvu, poslovi utovara-istovara, poljoprivredni poslovi, uređenje okoliša (Uprava za zatvorski sustav, 2017).

Organizacija slobodnog vremena

Organizacija slobodnog vremena zatvorenika izuzetno je važna za rehabilitaciju. Sadržaj slobodnog vremena se određuje pojedinačnim programom postupanja. Prema mogućnostima kaznionice ili zatvora, zatvorenicima se može omogućiti i samoorganiziranje slobodnog vremena na njihov trošak pod uvjetom da to ne narušava sigurnost i red te ne ometa druge zatvorenike (Damjanović i sur., 2002).

Slobodno vrijeme zatvorenika organizira se kroz likovne, tehničke, glazbene, literarne, dramske, novinarske, informatičke radionice (Zakon o izvršavanju kazne zatvora, [128/99](#), [55/00](#), [59/00](#), [129/00](#), [59/01](#), [67/01](#), [11/02](#), [190/03](#), [76/07](#), [27/08](#), [83/09](#), [18/11](#), [48/11](#), [125/11](#), [56/13](#), [150/13](#)).

Organizaciji slobodnog vremena treba pridodati veliku pažnju. Kroz kvalitetno provođenje slobodnog vremena, zatvorenici razvijaju vještine i interese pomoću kojih bi mogli razviti životni stil koji ne uključuje kršenje zakona na slobodi (Damjanović i sur., 2002).

Tijekom čitave godine su u kaznionicama i zatvorima organizirana kulturna i vjerska događanja poput koncerata, kazališnih predstava, izložba, muzeja, vjerska događanja i sportska događanja poput nogometnog turnira, košarkaškog turnira, turnira u stolnom tenisu, sportski događaji vezani uz badminton, šah, odbojku, boćanje, dizanje utega i teretane. Zatvorenici su iskazali interes i za glazbene slušaonice, razna predavanja i tribine o aktualnim događajima. Postoje razne sekcije u kojima sudjeluju zatvorenici poput literarno-novinarske sekcije, glazbene sekcije, informatičke sekcije i sportske sekcije. Obilježava se „Noć knjiga“ u sklopu koje se potiče čitanje. Zatvorenici mogu posuđivati knjige iz gradskih knjižnica ili knjižnica kaznenih tijela. Mogu i nabaviti knjige vlastitim sredstvima u kaznioničkoj prodavaonici. Sportski turniri i aktivnosti organizirane su u kaznenih tijelima. Pozivani su mnogi poznati sportaši kako bi približili zatvorenicima sport kroz zdravstveni i socijalni aspekt (Uprava za zatvorski sustav, 2017).

3.3. Posebni programi tretmana

Posebni programi tretmana sadrže grupni i individualni psihosocijalni tretman zatvorenika. Predstavljaju osnovu za rehabilitaciju i resocijalizaciju zatvorenika. Takvim programima tretmana izravno se djeluje na dinamičke kriminogene čimbenike (Uprava za zatvorski sustav, 2017).

Najčešće su oni namijenjeni posebnim kategorijama zatvorenika kao što su ovisnici o alkoholu i drogama. Sudjelovanje u ovakvim oblicima tretmana također utječe na ocjenu uspješnosti zatvorenika (Mikšaj-Todorović i sur., 1998).

Cilj provođenja takvih programa je smanjiti rizik od ponovnog počinjenja kaznenih djela kroz izravno djelovanje na dinamičke kriminogene čimbenike. Namijenjeni su samo za pravomoćno osuđene osobe. Provode se grupno. Određuju se na temelju pojedinačnog programa izvršavanja

kazne zatvora a ovise o procjeni kriminogenih rizika i kriminogenih potreba (Uprava za zatvorski susta, 2017).

Evaluacija posebnih programa tretmana je pokazala uspješnost u provođenju. Dolazi do pozitivnih promjena kod zatvorenika koje ukazuju učinkovito i opravdano provođenje programa. Zatvorenici iskazuju visoko zadovoljstvo što se tiče sadržaja, načina provedbe i korisnosti programa (Uprava za zatvorski susta, 2017).

Trenutno se provode: *Prevenција Ovisničkog Recidiva Treningom i Osnaživanjem-PORTOS*, *Osnovni program tretmana zatvorenika s alkoholom uzrokovanim poremećajima-TALK*, *Prevenција recidivizma i kontrola impulzivnog ponašanja-PRIKIP*, *Trening kontrole agresivnog ponašanja-ART*, *Posebni program tretmana počinitelja kaznenih djela u prometu*, *Jačanje unutarnje snage- Trening socijalnih vještina (JUS-TSV)* (Uprava za zatvorski susta, 2017).

3.4. Mali rehabilitacijski programi ili edukativno razvojni programi

Sudjelovanje zatvorenika u ovakvim programima neće direktno utjecati na ocjenu uspješnosti. Trebali bi biti ponuđeni svim zatvorenicima koji bi željeli riješiti neki od svojih specifičnih problema poput prilagodbe na uvjete zatvorskog života, međuljudskih odnosa i prihvaćanju svog tijela. Ovakvi tipovi programa ne zahtijevaju kontinuirano provođenje. Mogu se kreirati ukoliko se među zatvorenicima pojavi potreba za njima. Takve programe tretmana ne bi trebalo nuditi ili provoditi stihijski već bi ih trebalo nuditi i evaluirati zajedno sa svim ostalim elementima zatvorskog tretmana (Mikšaj-Todorović i sur., 1998).

Mali rehabilitacijski programi nisu usmjereni izravno na kriminogene čimbenike već potiču zatvorenike na usvajanje novih znanja i vještina kako bi unaprijedili kvalitetu života i međuljudske odnose (Uprava za zatvorski sustav, 2017).

Trenutno se provode mali rehabilitacijski programi: *Zatvorenik kao roditelj* i *Vozač-čimbenik sigurnosti u prometu* (Uprava za zatvorski sustav, 2017).

Program „Zatvorenik kao roditelj“ koji je nastao 2013.godine provodi se u malim zatvorenim grupama zatvorenika kroz 14 radionica koje prosječno traju 60 minuta. Cilj programa je potaknuti zatvorenika na aktivno, pozitivno i odgovorno roditeljstvo. Kada se program provodi s ciljem

podizanja roditeljskih kompetencija program pripada u skupinu malih rehabilitacijskih programa ili edukativno razvojnih programa. No kada su u tretman uključeni zatvorenici koji izdržavaju kaznu zatvora radi počinjenog kaznenog djela na štetu obitelji tada program svrstavamo u posebne programe tretmana jer je fokus na smanjenju kriminogenih čimbenika (Uprava za zatvorski sustav, 2017).

Vozač-čimbenik sigurnosti u prometu je namijenjen svim zatvorenicima bez obzira na vrstu kaznenog djela koje su počinili. Cilj programa je razviti kritičnost i odgovornost za svoje ponašanje u prometu kod zatvorenika te na taj način prevenirati prometne nesreće. Program se odvija kroz radionice i praktični dio. Zatvorenici dobivaju uvid u uzroke i posljedice prometne nesreće, ponavljaju prometne i sigurnosne propise, razgovaraju o prometnoj kulturi i svrsi sigurnosnih i zaštitnih mjera (Uprava za zatvorski sustav, 2017).

U nastavku će biti opisani dramski pristupi koji se koriste u rehabilitaciji počinitelja kaznenih djela.

4. Dramski pristup u rehabilitaciji

Programi utemeljeni na dramskom pristupu u zatvorima ili kaznionicama dijele se na 2 kategorije: programe kazališne edukacije i programe dramske terapije. S obzirom na to da obje spomenute kategorije koriste igranje uloga i improvizacije te imaju za cilj postizanje društvenih, obrazovnih ili političkih ciljeva, određivanje prave granice između ta dva područja je često problematično. U programima kazališne edukacije, dramske tehnike se primarno koriste s ciljem pripreme produkcije originalnog ili prilagođenog kazališnog djela. Sekundarno se koriste za individualni i grupni razvoj. U programima dramske terapije od početka je poznato kako je središnji cilj terapijski. Iako većinu dramskih programa u kaznionicama i zatvorima vode kazališni umjetnici te stoga ulaze u kategoriju kazališne edukacije, terapijski ciljevi su postignuti u velikoj većini slučajeva (Moller, 2003).

Dramske metode zagovaraju pristup kojim se uči tijekom prakticiranja. Upravo zbog toga ove metode imaju prednosti pred pristupima koji zagovaraju diskusije i davanje uputa. Najčešće pojedinci ne pamte rasprave već pamte prakticiranje naučenog, osobito kada je praksa blisko povezana s njihovim životom (Baim, Brookes i Mountford, 2002).

Prednosti metoda koje su utemeljene na drami su sljedeće (Baim, Brookes i Mountford, 2002):

Osobniji pristup

Drama daje učenju osobniji i značajniji pristup. Strukturirane dramske aktivnosti potiču na promjene u razmišljanjima i vjerovanjima. Drama omogućava istraživanje loših i dobrih ljudskih strana u sigurnom okruženju s ciljem da pojedinac stvori bolje okruženje u stvarnom životu.

Ne zahtijeva pismenost i odlično verbalno izražavanje

Korištenjem neverbalnih metoda, drama pomaže onima koji nemaju dovoljno samopouzdanja da bi se izrazili verbalno. Također drama pomaže u artikuliranom izražavanju.

Aktivnost i spontanost

Drama je i više nego pogodna za pojedince sklone aktivnom životu. Pojedinci aktivno sudjeluju u igrama i vježbama pomoću kojih razvijaju socijalne vještine, bolju suradnju s drugima, povjerenje,

toleranciju, samokontrolu i vještine rješavanja problema. Ovi koncepti se ne objašnjavaju apstraktno već su vidljivi i uče se putem raznih aktivnosti.

Misli, osjećaji i ponašanja

U jednakoj mjeri se uzimaju u obzir misli, osjećaji i ponašanja. Pristupi koji se usredotočuju samo na razmišljanja i ponašanja zatvorenika, zanemaruju pogrešno shvaćene, pogrešno usmjerene i nekontrolirane osjećaje koji su često izvor destruktivnog ponašanja. Pozitivni osjećaji vezani uz uspjeh u grupi mogu biti snažni motivacijski čimbenici za promjenu.

Praktičnost i neposrednost

Drama je učinkovita u istraživanju destruktivnog ponašanja i vježbanju alternativnih načina ponašanja. Intenzivno pobuđuje osjećaje, sjećanja i unutarnje procese. Sudionik uspješnije povezuje misli i osjećaje s određenim događajem.

Omogućuje praksu

Pomoću dramskih tehnika počinitelji kaznenih djela vježbaju naučene vještine, nove uloge i u isto vrijeme vježbaju samorefleksiju.

Instinktivni pristup

U sigurnom okruženju će većina ljudi ispričati svoje priče, unaprijediti vještine i racionalizirati izazove koje život donosi. Drama može pobuditi u ljudima duboke razine univerzalnih tema poput potrebe da se osjećamo vrijednima i da imamo svrhu u životu.

Dramski pristupi, od kojih će neki biti opisani u nastavku, mogu se koristiti u obrazovnim ustanovama, klinikama, bolnicama, rehabilitacijskim centrima. Mogu se primjenjivati individualno ili grupno na različitim populacijama klijenata poput djece, adolescenata i odraslih s emocionalnim, mentalnim i problemima u ponašanju, poteškoćama u učenju, tjelesnim oštećenjima, osjetilnim oštećenjima i kroničnim bolestima (Miholić i Martinec, 2013).

4.1. Dramska terapija

Dramska terapija, počinje se razvijati sredinom 20 stoljeća, a u sedamdesetim godinama 20. stoljeća, postaje zasebna struka (North American Drama Therapy Association, 2018). Idejno se oslanja na psihodramu, koju je početkom prošlog stoljeća utemeljio Jacob Lavy Moreno, definirajući je kao "znanost koja istražuje istinu scenskim sredstvima" (Nikolić, 1983, str. 32). Razvijajući je dalje, Moreno izvorne tehnike psihodrame, koja se bazira na konceptima životnih uloga, te spontanosti i kreativnosti, dopunjuje nekim psihoanalitičkim postavkama kojima želi proniknuti u dublje, nesvjesne, dijelove ličnosti i tako ih učiniti pristupačnijim terapijskom procesu.

Ono što razlikuje psihodramu i dramsku terapiju jest način na koji se pristupa terapijskom sadržaju. U psihodrami, terapijski proces u načelu kreće od realnog osobnog problema koji protagonist predstavlja kroz igru uloga, dok se dramska terapija, u poticanju terapijskog sadržaja, više bazira na metaforičkim sadržajima i na taj način ujedinjuje kazalište i psihoterapiju. Koristi dramske/kazališne procese koji klijenta dovode do psihološkog rasta i promjene. Dramska terapija je dinamična, iskustveno osjetljiva na alternativne stilove učenja, afektivno osjetljiva i djeluje kao prirodni pomoćnik klijentima u vježbama ponašanja (Emunah, 1994). Koristi različite elemente i tehnike koje potječu iz kazališta kao što su: maske, lutke, igranje uloga i improvizacije. Ove metode su utemeljene na vjerovanju kako će izravno iskustvo klijentu omogućiti da ponovno doživi unutarnje osjećaje i misli. Smatra se kako su ove metode učinkovitije od samog razgovora klijenta sa psihoterapeutom. (Landy, 2009; prema Keulen-de Vos, van den Broek, Bernstein, Vallentin, Arntz, 2017).

Dramska terapija se sastoji od 5 različitih faza kroz koje klijenti prolaze u tretmanu: dramska igra, priprema scena, igranje uloga, kulminacija dramskog zapleta i dramski ritual (Emunah, 1994).

David Read Johnson, jedan od najpoznatijih istraživača u polju dramske terapije govori o tome da je spontanost glavna značajka dramske igre ali i najkritičniji dio dramske terapije. Koristeći tehniku improvizacije, Johnson stvara okruženje „slobodne igre“ u kojoj se klijentovi osjećaji i razmišljanja reflektiraju u improvizirane uloge (Emunah, 1994).

Jones (1996) je prema Miholić i Martinec (2013) podijelio ekspresivne dramske oblike koji se koriste u dramskoj terapiji:

- likovi i uloge koje su stvorene ili skriptirane, kao i igranje samog sebe u izmišljenoj stvarnosti
- materijali poput inspirativnih objekata, malenih igračaka ili lutaka
- korištenje tijela u dramskom izražavanju (maska, kostimi, mima, predstave)
- scenariji, priče, mitovi, stvoreni dramski rituali

Jedan od elemenata dramske terapije može biti lutka. Lutka predstavlja produžetak pojedinca i prijelazni je objekt koji povezuje maštu i stvarnost (Prstačić i sur., 1991; prema Miholić i Martinec, 2013). Scenska lutka može postati bilo koji objekt koji se počinje animirati (Miholić i Martinec, 2013).

Drama omogućava sudionicima da prakticiraju novostečene vještine i uloge kao i samorefleksiju. Ona je učinkovit alat za istraživanje destruktivnih ponašanja, vježbanje alternativnih ponašanja čime se poboljšavaju: socijalne vještine, vještine rješavanja problema i vještine samokontrole (Baim 2002; prema Blacker, Watson i Beech, 2008).

Utvrđeno je da je igranje uloga bitna komponenta uspješnih rehabilitacijskih programa za počinitelje kaznenih djela (Antonowicz i Ross, 1994; prema Blacker, Watson i Beech, 2008), ali i kao metoda u superviziji za osoblje koje radi u tijelima kaznenog sustava. Tako na primjer, Read Johnson i Emunah (2009) navode da osoblje koje radi u zatvorskom sustavu u većini slučajeva, bez otpora ulazi u proces igranja uloga i smatra takav oblik supervizije zanimljivim, a dramska terapija je alat koji koristi 25% tretmanskog osoblja koji imaju poteškoće u iskazivanju empatije žrtvi.

Dramska terapija kao i korištenje dramskih tehnika su pristupi koji se koriste godinama u rehabilitaciji osuđenih osoba, bilo da se osuđene osobe nalaze u zatvoru, kaznionici ili psihijatrijskoj ustanovi (Jennings, McGinley, Orr, 1997; prema Blacker, Watson i Beech, 2008). Korištenje dramske terapije je najmanje istraženo u zatvorskom sustavu. Evaluacije intervencija utemeljenih na dramskom pristupu se baziraju na kvalitativnoj metodologiji, malom uzorku, nedostatku kontrolne grupe te se previše oslanjaju na samoizvještaje (Hughes, 2004; prema Blacker, Watson i Beech, 2008). Unatoč tome, rezultati pokazuju kako su intervencije temeljene na dramskom pristupu jedna od najboljih metoda rehabilitacije osuđenika koji imaju probleme s agresijom (Blacker, Watson i Beech 2008).

Dramsku terapiju u rehabilitaciji počinitelja kaznenih djela koristi program tretmana *Insult to Injury*, koji će kasnije u radu biti opisan.

4.2 Kazalište u zatvoru

Ubrzo nakon što je sagrađena 1. kaznionica počelo se stvarati i kazalište/umjetnost u zatvoru. Indijanci koji su bili zatvoreni 1870. godine od strane Američke vojske, crtali su avione na papirima koje su prethodno ukrali od vojnika (Berlo i sur., 1996; prema Balfour, 2004).

Postoje dokazi o postojanju kazališta u kaznionicama tijekom 2.svjetskog rata. Predstave su se održavale u koncentracijskim logorima, getima, logorima u kojima su bili smješteni zatvorenici, komunističkim Gulazima (Balfour, 2001, Berghaus i Wolff, 1989, Berghaus, 1996, Jelavich, 1993, Solzhenitsyn, 1975; prema Balfour 2004). Kazalište ili umjetnost u ondašnjem dobu nije pomogla ni jednom zatvoreniku da izbjegne fatalnu sudbinu no pomagala je zatvorenicima da prežive dan i ulijevala im nadu u bolje sutra. Umjetnost, glazba i predstave pretvarale su strah u slobodu (Dutlinger, 2001; prema Balfour 2004).

Kombinacija kognitivno bihevioralnih metoda zajedno s kazališnih tehnikama koje su uklopljene u male rehabilitacijske programe ili edukativno-razvojne programe, pokazuju pozitivne promjene kod ponašanja zatvorenika (Shailor, 2011).

Kazalište, osim što je zabavjačkog karaktera, zadovoljava osnovnu ljudsku potrebu za izražavanjem. U zatvoru kazalište zatvorenicima donosi samoizražavanje, identitet, slobodu, kreativnost i zajedništvo (Shailor, 2011), te je jedan od medija, koji uz slikarstvo, muzičko izražavanje i ples, čini sadržaje umjetničkih programa u zatvorskom sustavu. Kazalište objedinjuje tijelo, govor, um, misli i osjećaje. Kombinira individualno izražavanje i zajedništvo. Kazalištem, kao metodom umjetnosti i obrazovanja možemo procjenjivati situacije iz stvarnog života. U zatvorskom okruženju ima posebnu ulogu kao mjesto sigurnosti, transformacije i reintegracije (Shailor, 2011).

Kazališnim programima u zatvoru, zatvorenici mogu izraziti svoju maštu, nadanja i ljudskost. Transformacija identiteta je i više nego moguća jer zatvorenici vježbaju novu realnost, uče nove vještine i istražuju velik raspon uloga kojima vježbaju disciplinu, posvećenost nečemu i timski

rad. Ovaj proces može trajati danima, tjednima, mjesecima a ponekad i godinama. Zatvorenici su „prisiljeni“ raditi i družiti se sa zatvorenicima s kojima se možda nikada ne bi družili. Imaju kontakt licem u lice ne samo s drugim zatvorenicima već i s facilitatorima i umjetnicima. Pružena im je mogućnost da razviju novi set vještina i da sebe vide u potpuno novim situacijama. U ovakvom tipu zajedništva zatvorenici uče kako se ponovno vratiti u zajednicu. Mnogi od njih na pozornici izvedu snažne izvedbe kako bi trebala reintegracija u društvo izgledati (Shailor, 2011).

U radu će biti opisani programi i projekti koji koriste kazalište kao glavni medij u radu sa zatvorenicima. To su: *Shakespeare behind bars*, *Medeja project* i *RTA*.

4.3. Commedia dell'arte

Commedia dell' arte je talijanski teatarski stil nastao u 16.st. koji se brzo proširio cijelom Europom.⁵ Ovaj stil je utjecao na djela Molliera i Shakespearea. Commedia dell' arte koristi maske, improvizacije, fizičku komediju i prepoznatljive tipove likova.⁶

Antonio Fava podijelio je likove koji se koriste u Comediji dell' arte u 4 kategorije⁷:

Sluge ili Zanni: Arlecchino, Pulcinella, Colombina, Scapino, Brighella, Pedrolino, Pierrot.

Starci ili Vecchi: pohlepan Pantalone, sveznajući profesor il Dottore, mucajući Tartaglia.

Mladi ljubavnici ili Innamorati: Isabella, Flaminia, Ortensia, Flavio, Orazio, Ortensio, Leandro.

Vodeći kapetani ili Capitani i njihov ženski ekvivalent, živahna i često nasilna **La Signora**

Stotine likova postoji u Commediji dell' arte i svaki lik je izmišljen od strane pojedinog glumca. Svaki lik pripada jednoj od gore opisanoj grupi likova.⁸

⁵ <https://www.britannica.com/art/commedia-dellarte>

⁶ <http://www.factionoffools.org/history>

⁷ <http://www.factionoffools.org/history>

⁸ <http://www.factionoffools.org/history>

Tipičan scenarij Commedije dell' arte je uključivao mladi ljubavni par kojeg su razdvajali njihovi roditelji. Koristili su se i simetrični parovi likova: 2 starca, dvoje ljubavnika, 2 sluge, sluškinja, vojnik i drugi. Popularnost ljubavnika, koji su uvijek bili pod maskama ovisila je o njihovom izgledu, naklonosti i tečnosti toskanskog dijalekta. Roditelji su se jasno razlikovali. Pantalone je bio venecijski trgovac, ozbiljan i rijetko komičan, sklon dugim tiradama i davanju dobrih savjeta. Dottore Gratiano je originalno bio bolonjski doktor i odvjetnik koji je govorio mješavinom talijanskog i latinskog jezika. Ostali likovi su se razvili prema glumcima koji su ih glumili. Capitani, lik kapetana razvio se u karikaturu španjolskog hrabrog vojnika koji je bježao zbog opasnosti koja je vladala kod kuće. Pulcinella je kao i lik kapetana prerasla svoju masku i postala zaseban lik. Columbina je sluškinja koja je često bila u ljubavnom odnosu sa Arlecchinom, Pedrolinom ili Capitanom. Zanni koji su često bili i akrobati imali su različita imena: Panzanino, Buratino, Pedrolino, Scapino, Fritellino, Trappolino, Brighella, Arlecchino i Pulcinella. Zanni su bili komični a ponekad i duhovito glupi. Bili su lukavi i jako su marila za osobne interese. Uspjeh ove skupine likova među publikom ovisio je o improvizaciji i aktualnim šalama. Arlecchino koji je pripadao u skupinu likova Zanni bio je produhovljeni sluga, gay, koji je kao ljubavnik bio hirovit i često bez srca. Pedrolino je bio njegov potrčko, neinteligentan ali iskren i žrtva mnogih spački.⁹

Maske

Na maskama se moraju vidjeti emocije i inteligencija u isto vrijeme dok pokrivaju lice koje je glavno mjesto na kojem se mogu vidjeti osjećaji.¹⁰ Maska kreira potpuno drugačije lice čovjeka. Maska otkriva publici koji lik se skriva ispod maske, njegov ekonomski status i karakter lika. Maska ujedno prezentira i lika i glumca koji glumi određen lik. Svaka maska mora imati jedinstvene, različite karakteristike kako bi se mogao prepoznati specifičan lik. Tijekom vremena maske su postale neizostavan dio karaktera likova Commedije dell' arte. Svaki lik se može identificirati prema maski koju nosi glumac (Fava, 2004).

Likovi sluga kao što su Zanni najčešće imaju duge noseve, ponekad s više krivulja kao kod Pantalonea. Sluge kojima ime završava na –ino kao Truffaldino ili Arlecchino imaju male i okrugle noseve. Kako bi se poštovala tradicija, Zanni su uvijek imali male oči i velike noseve te se tako

⁹ <https://www.britannica.com/art/commedia-dellarte>

¹⁰ <http://commediamask.com/>

pokazivalo da su sluge na nižem položaju od gospodara (Fava, 2004). Zanni maska je bila prva maska koja je pokrivala cijelo lice i najčešće i cijelu glavu (Rudlin, 1994). Maska Capitana ima snažnu čeljust i male oči (Fava, 2004).

Svaka maska ima jedinstven izgled. Neke maske imaju velike noseve i velika čela dok druge imaju krivulje ili prekrivaju samo malen dio lica. Maske se međusobno razlikuju po očima, nosevima, čelu, gornjoj usnici, obrazima. Svaka od ovih dijelova lica može biti izvještačena. Maske ne moraju biti savršenog izgled, one se izrađuju tako da im je izgled sličan izgledu prosječnih ljudi. Likovi imaju iste probleme s kožom kao tinejdžeri i stariji ljudi koje svakodnevno viđamo (Fava, 2004). Nemaju svi likovi maske. Neki likovi na licu imaju puder i šminku umjesto maske (Rudlin, 1994). Maske se najčešće izrađuju od kože no postoje i maske od papira i gipsa (Fava, 2004).

Opisani likovi i maske *commedije dell' arte* koriste se u programu *The Actor's Gang Prison Project* koji će biti prezentiran u radu.

4.4. Psihodrama

Psihodrama je akcijski oblik grupne psihoterapije. Kao sredstvo izražavanja koristi verbaliziranje misli i osjećaja, pokret i govor tijela. Osnivač psihodrame je bečki liječnik Jakob Levy Moreno (Drakulić, 2010). Moreno je definirao psihodramu kao znanost koja istražuje istinu putem dramskih metoda. Psihodrama je jedna od metoda primjene dramskih iskustava u terapiji. (Kellerman, 1992; prema Miholić i Martinec, 2013). Psihodrama potiče osobu u igranju određenih uloga iz svakodnevnih života u prisutnosti terapeuta i drugih članova grupe. Zadani dramski tekst ne postoji. Situacije iz života se odigravaju onako kako ih doživljava član grupe koji spontano na sceni odigrava svoj problem. Svrha igranja uloga i psihodramske akcije je dovršavanje životnih situacija koje do tada nisu bile završene. Protagonist u svojoj psihodrami istražuje svoju prošlost, sadašnjost te alternative budućnosti. Klijent donosi situacije iz svog života u sigurno, terapijsko okruženje te odigrava značajne scene. Scene se konkretiziraju tako da se scene iz prošlosti odvijaju kao da se upravo sada i ovdje događaju. Protagonist stvara svoj novi mentalni prostor (Drakulić, 2010). U psihodrami sve verbalne i neverbalne intervencije, mogu izazvati promjene ponašanja i doživljava protagoniste, ali i drugih članova grupe (Klain i sur., 2008; prema Drakulić, 2010).

Problemske situacije iz svakidašnjeg života se individualno ili grupno obrađuju kroz tehnike kao što su zamjena uloga, dvojnici (dubliranje), zrcaljenje, pojačavanje. Glavna značajka psihodrame je koncept uloge koji je definirao Moreno. Uloga je funkcionalni oblik ponašanja koji pojedinac preuzima u određenom trenutku kao odgovor na specifičnu situaciju u koju je uključen (Greeberg 1975; prema Miholić i Martinec, 2013).

Moreno razlikuje 3 tipa uloga (Blatner, 2000; prema Miholić i Martinec, 2013):

- 1) Somatske ili biološke uloge koje su povezane sa zadovoljenjem osnovnih potreba kao što su hrana, spavanje i neverbalna komunikacija
- 2) Socijalne uloge koje se odnose na uloge koje imamo u našem društvenom životu
- 3) Psihodramske uloge koje se odnose na uloge izvan stvarnog života tj. one uloge koje se manifestiraju u našoj mašti

Moreno je smatrao kako je naša osobnost sveobuhvatnija ako možemo igrati velik broj uloga u životu. Različitim psihodramskim tehnikama, klijent može, u sigurnom grupnom okruženju usvojiti ili modificirati određene uloge, načine ponašanja, viđenja i reagiranja (Miholić i Martinec, 2013).

4.3. Sociodrama

Jackob Levy Moreno utemeljio je i sociodramu. Nastala je iz Morenove ljubavi prema kazalištu, zanimanja za dinamiku ljudskih odnosa i predanosti društvenom djelovanju. Sociodrama je proces grupnog učenja koji je usmjeren na pružanje prakse u rješavanju problema međuljudskih odnosa. Radi se o kinestetičkoj, intuitivnoj, afektivnoj i kognitivnoj edukacijskoj tehnici. To je neprijeteća, neosuđivajuća metoda istraživanja i prakticiranja rješavanja problema. Pomaže članovima grupe da izraze svoje osjećaje i daje im priliku da vježbaju nova ponašanja. Subjekt je grupa. U fokusu je tema i određena situacija. Ciljevi sociodrame su postići katarzu (izražavanje najdubljih osjećaja), dobiti uvid u novu percepciju i učenje novih ponašanja putem igranja uloga. Tri komponente svakog sociodramskog susreta su: zagrijavanje, gluma i dijeljenje. Bez prisutnosti navedenih komponenti susret bi iz manje efektivnog prerastao u neefektivan. Sudionici uče o sebi, svijetu i mjestu koje zauzimaju u svijetu. Svi sudionici mogu izraziti misli, osjećaje i svoja nadanja. Ovdje je značajna grupna podrška koju neminovno klijenti dobivaju. Klijenti uče kako je to biti u

tuđoj poziciji igrajući različite uloge. Tako dobivaju i iskustvo proširenja svojih primarnih uloga u životu. Moreno je vjerovao da su spontanost i kreativnost ključne za transformacije klijenata i svijeta. Pojedincu se može transformirati život ako nauči drugačije gledati na rješenje problema. Pojedinci spontano glume unaprijed dogovorene društvene situacije. Sociodrama pomaže ljudima da izraze svoje misli, osjećaje, riješe probleme i razjasne svoje vrijednosti. Umjesto diskutiranja o socijalnim problemima klijenti aktivno istražuju teme koje su im zanimljive i zajedničke. Istražujući različite probleme pojedinci sebe stavljaju u poziciju drugoga kako bi sebe i druge bolje razumjeli. Sociodrama se bavi onim aspektima uloga koje dijelimo s drugima. Teži se ka definiranju problema koji bi članovi grupe željeli riješiti. Na primjer, ako su članovi grupe socijalni radnici velika je vjerojatnost da žele naučiti bolje reagirati u situacijama u kojima roditelji poriču djetetovo loše ponašanje u školi. U drugom slučaju, na primjer, grupa umornih poduzetnika će vjerojatno htjeti „napuniti baterije“ i vratiti svoju kreativnost s ciljem da ponovno uživaju u svom poslu. Klijenti obično teže ka tome da bolje razumiju situaciju u kojoj su se našli i da budu spontaniji i zaigraniji. Iz razloga što sociodrama pruža iskustvo dijeljenja briga i uloga sa ostalima, najčešće se odvija u grupama. U tipičnom sociodramskom susretu u razdoblju zagrijavanja raspravljati će se koja tema će se istraživati. Sudionici se javljaju dobrovoljno a ponekad im je dodijeljena uloga od strane redatelja (voditelja). Scenarij nikada nije napisan već se razvija iz spontanijih interakcija među sudionicima. Nakon svake odigrane scene sudionici dijele mišljenja o odigranoj sceni, rješenju ili ideji koja je prezentirana a ponekad stvaraju nove materijale za buduće sociodramsko razjašnjenje. Voditelj sluša o više problema koje muče članove grupe. To se zove sustav otvorenih tenzija. Glavni problem koji okupira misli grupe najviše, zove se zajednički središnji problem. Glavni zajednički središnji problem određuje što će se istraživati, npr. strah od uspjeha. Klijenti dobivaju mogućnost izraziti različit raspon emocija, od suza do smijeha, od uzrujanosti do spokoja. Razgovor nije uvijek dovoljan da se promijene misli, osjećaji i ponašanja pojedinaca. Potreban je holistički aktivni pristup kako bi došlo do temeljite promjene (Sternberg i Garcia, 2000).

Sociodrama pomaže ljudima u donošenju odluka, rješavanju problema, spontanosti, zaigranosti, spoznavanju pravih vrijednosti, boljem razumijevanju, prakticiranju novih ponašanja. U tom kontekstu, primjena sociodrame svoje mjesto nalazi i u zatvorskom sustavu (Gregoric i Gregoric, 1982., Madiba i Elizabeth, 2016).

Moreno je vjerovao u moć usmjerenja naše pažnje i našeg djelovanja na „ovdje i sada“. Smatrao je da pojedinci mogu imati dobre međuljudske odnose jedino ako žive isključivo u sadašnjosti. Razvio je sociodramu kako bi pomogao ljudima da imaju dobre međuljudske odnose u sadašnjosti (Sternberg i Garcia, 2000).

4.4.1. Sličnosti i razlike psihodrame i sociodrame

Jackob Levy Moreno, tvorac sociodrame i psihodrame, promatrao je pojedinca kao skup uloga koje ima u životu. Prema njemu, svaka uloga ima kolektivnu i individualnu komponentu. Kolektivna komponenta uloge odnosi se na zajedničke aspekte uloga koje ljudi dijele. Primjerice, uloga policijskog službenika, policajci između ostalog uhićuju osumnjičenike i dolaze na mjesto zločina. Ove uloge svi policijski službenici dijele. Iako svi policijski službenici posjeduju ista znanja i vještine koje se pripisuju njihovim ulogama, svaki od njih ima poseban stil obavljanja svojih funkcija. Jedan policijski službenik bi na prvo mjesto stavio žrtvino fizičko i emocionalno stanje dok bi drugi policijski službenik prvo prikupljao podatke od žrtve o napadaču. Moreno je odredio da se sociodrama bavi kolektivnim komponentama uloga dok se psihodrama bavi individualnim komponentama uloga. U grupi nedavno razvedenih ljudi sociodramom će se vjerojatno istraživati koliko teško je ponovno upoznavati nove potencijalne partnere ili kako se ponašati u odnosu s bivšim mužem kada je riječ o zajedničkoj djeci. Sudionici odlučuju o postavljanju scene i ponekad o karakteristikama uloge. Zatim spontano glume situaciju. Ni u jednoj sociodrami se ne događa da grupa glumi specifični problem određenog člana grupe ili njegovu specifičnu životnu situaciju. Umjesto toga grupa odabire hipotetsku situaciju kako bi istražila zajednički problem (Sternberg i Garcia, 2000).

Psihodrama se s druge strane fokusira na individualne aspekte uloga i na individualne probleme pojedinca. Npr. u psihodramskoj grupi bi određena sudionica koja se bori za skrbništvo nad djecom s bivšim suprugom odigrala svoju situaciju. Sudionica bi izabrala iz grupe pojedinca koji bi glumio njenog bivšeg dečka i dala mu upute na koji način da ga glumi. Kroz cijelu psihodramu fokus bi bio na samoj sudionici, njenim mislima i osjećajima vezanima uz svog bivšeg muža. Ostali članovi grupe bi se uključili u ovaj proces tako što bi sagledali njenu životnu situaciju i pronašli prikladan i zadovoljavajući način kako da se nosi sa svojim problemima (Sternberg i Garcia, 2000).

Sociodrama i psihodrama se bave s mislima i osjećajima. Sudionici često izražavaju duboke emocije poput smijeha, bijesa i suza. Za razliku od psihodrame, sociodrama se u svakom trenutku usredotočuje na zajedničke probleme koje imaju članovi grupe a ne na individualan problem pojedinca. Sociodrama je manje samootkrivajuća od psihodrame. Fokusrana je na zajedništvo a ne na individualnost. Sociodrama stvara hipotetske situacije. Psihodrama ponovno stvara stvarne situacije ili scene iz snova ili fantazija pojedinaca. Sociodrama je primarno edukativna dok je psihodrama terapijska (Sternberg i Garcia, 2000).

5. Programi koji su utemeljeni na dramskom pristupu

5.1. Insult to Injury

Program tretmana *Insult to Injury*, namijenjen agresivnim počiniteljima kaznenih djela koristi tehnike dramske terapije i kbt-a kao osnovu za rehabilitaciju. Program je osmišljen i vođen od strane djelatnika Geese Theatre Company (Blacker, Watson, Beech, 2008).

Geese theatre je skupina profesionalnih glumaca i facilitatora koji rade u kaznionicama, zatvorima, maloljetničkim zatvorima, probacijskim centrima, programima za mlade u Ujedinjenom Kraljevstvu i Irskoj. Koriste kazalište i dramu u rehabilitaciji (Baim, Brookes, Mountford, 2002).

Koristeći dramske i kazališne tehnike ovim se programom htjelo pomoći zatvorenicima koji su bili skloni nasilju uzrokovanom snažnim emocijama. Tehnike dramske terapije su se kombinirale s ključnim principima kognitivno bihevioralnog treninga kontrole bijesa. Koristili su se kognitivni modeli ponašanja zajedno s aktivnim vježbama, igranjem uloga i kazališnim metaforama poput „maske“ (Blacker i sur., 2008).

Zatvorsko je osoblje zatvorenicima koju su bili osuđeni zbog nasilnih kaznenih dijela prezentiralo informacije o programu, ciljevima programa te informacije o Geese Theatre Company. Zatvorenici koju su pokazivali interes za sudjelovanje u programu bili su intervjuirani od strane zatvorskog osoblja kako bi se utvrdila spremnost sudjelovanja u programu. Tijekom intervjua, zatvorenici su bili ispitivani o motivaciji za promjenom. Da bi sudjelovali u programu trebali su pokazati motivaciju za promjenom, spremnost istraživanja vlastitog ponašanja i probleme s agresivnim ponašanjem. Zatvorsko je osoblje bilo poticano od strane osoblja Geese Theatre Company da aktivno sudjeluje u programu tako da se uključe u vježbe i grupne rasprave i na taj način pruže podršku kako osoblju Geese Theatre Company tako i zatvorenicima (Blacker i sur., 2008).

Program je trajao 9 dana. Tri dana u tjednu provodio se po 2 puta na dan. Program je završio nakon 3 tjedna. Prosječan susret je trajao 2 sata i 30 minuta. Program su vodila 2 člana Geese Theatre Company. Sudionike se polako uvodilo u glavnu strukturu programa tretmana, najprije su se trebali usredotočiti na izmišljene likove i situacije a kasnije su radili izravno s vlastitim ponašanjem. U programu su sudjelovala 62 muška zatvorenika iz 6 zatvora Ujedinjenog Kraljevstva. Prosječna dob zatvorenika bila je 31.2 godine. Sudionici su bili osuđeni za agresivna i nasilna kaznena djela poput napada, ranjavanja s namjerom, napada oružjem. Pretpostavka je bila da će se bijes smanjiti.

Procjenjivala se prisutna razina bijesa prije i poslije spomenutog rehabilitacijskog programa. Za procjenu se koristio upitnik STAXI: State-Trait Anger Expression Inventory koji se sastoji od 6 skala. Upitnik mjeri iskustvo, ekspresije i kontrolu bijesa. Ovim programom su se željeli istražiti procesi ljutnje, agresije i nasilja. Cilj programa je bio da počinitelji kaznenih djela identificiraju i prepoznaju strategije i vještine koje će im pomoći u nošenju s potencijalno opasnim i nasilnim situacijama. Cilj je bio i pružiti počiniteljima sigurno i podržavajuće okruženje u kojem mogu vježbati naučene vještine i strategije (Blacker i sur., 2008).

Struktura programa se sastojala od 3 dijela. U prvom dijelu istraživalo se i analiziralo agresivno i nasilno ponašanje i neposredni unutarnji procesi koji dovode do takvog ponašanja. Zatvorenici su bili poticani da samopromatranjem razmišljaju o krugu nasilja, načinu na koji njihove vlastite misli i osjećaji utječu na njihovo ponašanje i identificiraju okidače koji ih dovode do nasilne situacije. U drugom dijelu programa, radilo se na rješavanju problema maskuliniteta, moći i kontrole, ponosa i srama, posljedica koje drugi snose zbog agresivnog ponašanja pojedinca, svijesti o žrtvi. Sudionici su stekli znanja kojima su razumjeli kako njihova temeljna uvjerenja i pravila utječu na njihovo ponašanje. U prva dva dijela programa sudionici su naučili pojam izbora, vježbali alternativna ponašanja, razvili vještine rješavanja problema, tehnike upravljanja ljutnjom te su naučili kako koristiti pozitivne, samoohrabrujuće misli i riječi. Tijekom cijelog programa zatvorenici su učili prepoznavati buduće visokorizične situacije, identificirali su zajedno s voditeljima potencijalna rješenja takvih situacija, vježbali su vještine rješavanja problema te su procjenjivali učinkovitost tih metoda. Na kraju svakog susreta zatvorenici su imali prilike dati povratnu informaciju voditeljima o tome kako im se svidio proces, svoja razmišljanja o programu i što su naučili novo. Voditelji su zadnji susret posvetili zatvaranju programa. Stvorili su okruženju u kojem su pojedinci mogli govoriti o vlastitom napretku i napretku grupe (Blacker i sur., 2008).

Rezultati evaluacije ovog programa pokazuju kako intervencije utemeljene na dramskom pristupu koje su usmjerene na povećanje kontrole bijesa kod počinitelja koji imaju dugu povijest nasilja donose poboljšanje na svim skalama upitnika STAXI-2. Dogodila se značajna redukcija bijesa kod počinitelja. Ovi rezultati ukazuju na iznimnu učinkovitost dramskog pristupa u rehabilitaciji počinitelja nasilnih kaznenih djela. Dramski pristup zajedno s tradicionalnim programima kontrole bijesa može biti i više nego uspješan oblik rehabilitacije za nasilne počinitelje kaznenih djela (Blacker i sur., 2008).

5.2. Shakespeare behind bars

Shakespeare behind bars je osnovao 1995.godine umjetnik i redatelj Curt Tofteland. SBB je glumačka zajednica u kojoj zatvorenici izvode nepromijenjena i neskrraćena djela Shakespearea koja se nalaze u knjizi „First Folio“ (Scott-Douglass, 2007). Shakespeare behind bars radi sa maloljetnim i punoljetnim zatvorenicima isključivo koristeći radove Williama Shakespearea.¹¹ Shakespeare je intelektualno zanimljiv, stoga su ideje i diskusije vezane uz njegov rad također zanimljive. Prakticiranje Shakespearea u zatvoru ima značajan učinak na život zatvorenika u zatvoru i kasnije izvan zatvora. SBB se smatra jednim od najranijih kazališnih programa u zatvoru i prototipom mnogih programa u zatvorima diljem Amerike (Trnka, 2013).

Tofteland je razvio program kako bi pružio zatvorenicima mogućnost umjetničkog izražavanja i alat pomoću kojeg bi bili obrazovaniji i pismeniji. Želio je da zatvorenici razviju socijalne vještine i vještine rješavanja problema koje bi im pomogle da budu tolerantniji. Istodobno program je namijenjen da funkcionira kao sigurno okruženje u kojem se nasilni počinitelji kaznenih djela mogu suočiti sa svojom prošlošću. To je obično dug proces u kojem počinitelji osvještavaju zločin koji su počinili kao i zlostavljanja koja su doživljavali u djetinjstvu i preuzimaju odgovornosti za nasilne radnje koje su počinili kao tinejdžeri i odrasli ljudi. Sve navedeno prolaze pomoću identifikacije, igranje uloga i katarze (Scott-Douglass, 2007).

Godine 2004. su zatvorenici, smješteni u poluotvorenoj kaznionici za muškarce „Luther Lockett Correctional Complex“ u Kentuckyju pripremali 9 mjeseci predstavu „Julije Cezar“. Ova se kaznionica najviše sastoji od zatvorenika osuđenih zbog silovanja, ubojstva i zlouporabe droge. Kada zatvorenik naiđe na prepreku u svojoj izvedbi lika, redatelj ga potiče da nađe svoj način kako riješiti problem. Potiče zatvorenike da budu jedinstveni i da daju najbolje od sebe. Cilj nije savršeno odglumiti. Cilj je biti prisutan sada i ovdje i raditi s onim što zatvorenik posjeduje. Zatvorenike se potiče da budu iskreni i autentični prema svojim likovima na pozornici (Scott-Douglass, 2007).

Richard Huges, jedan od zatvorenika koji je sudjelovao u mnogim predstavama u kaznionici i glumio u predstavi „Julije Cezar“ kazao je kako svaki puta kada rade novu predstavu, čitajući

¹¹<https://www.shakespearebehindbars.org/>

scenarij, uloga odabere njih a ne oni ulogu. On govori da se zatvorenici reflektiraju kroz Shakespearea. Autentični su u svojim izvedbama jer zatvorenici kroz svoje likove rješavaju svoje vlastite probleme. Kroz umjetnost kazališta i djela Shakespearea uče kako se nositi sa svakodnevnim situacijama. Zatvorenik imenom Shane je rekao kako se osjeća slobodno 3 sata na dan koliko traju probe za predstavu. Publika koja gleda predstavu mu također daje osjećaj slobode. Tako nešto nije osjetio dugo vremena (Scott-Douglass, 2007).

Programi poput SBB zahtijevaju zatvorenikovu posvećenost 5-9 mjeseci najviše zbog potrebnih priprema za predstavu. Tofteland inzistira da zatvorenici biraju uloge pomoću kojih će se moći suočiti sa svojom prošlošću. Najvažniji čimbenik u procesu biranja uloga je da se zatvorenik može identificirati s likom iz Shakespeareovog djela. Važno je da lik ima slične karakteristike sa zatvorenikom koji ga igra (Scott-Douglass, 2007).

5.3. Medea project

The Medea Project: Theater for Incarcerated Women, nastao je u kasnim osamdesetim godinama prošlog stoljeća. Projekt je osmislila umjetnica i društvena aktivistica Rhodessa Jones uz pomoć socijalnog radnika Seana Reynoldsa. Osnovali su grupu talentiranih umjetnika i aktivista koji rade sa zatvorenicama predstave u San Francisco County jail (Warner, 2004).

Kroz projekt Medeje obrađivali su se razni mitovi i priče te pretvarali u predstave. Osim mita o Medeji po kojem je projekt dobio ime, pretvarali su se u predstavu i mit o Demetru i Perzefoni, mit o Sizifu, mit o Pandori, mit o Sumerskoj kraljici Inanni te priča Hans Christiana Andersena „Ružno pače“ (Warner, 2004).

Temeljna ideja ovog projekta je uzeti mit, bajku ili priču i graditi predstavu interpretirajući ih s obzirom na iskustvo koje zatvorenice imaju. Mit daje zatvorenicama okvir za samoistraživanje. Zatvorenice pričaju mnogo o svojim traumama iz djetinjstva i povezuju ih s određenim mitom koji je ponuđen kao baza za gradnju predstave. Pričanje priča koje nudi Medea projekt je početak drugačijeg pristupa drami koji se koncentrira na imaginaciju. Cilj projekta je izazvati značajniju promjenu kod zatvorenica putem kreativnog procesa (Warner, 2004). Estes (1995) govori o tome da je iscjeljujuće kad zatvorenice pričaju svoje priče koje su ih obilježile jer tako iscjeljuju svoje ožiljke. Transformiraju svoje duboke ožiljke u „ratničke oznake“ (Warner, 2004).

Jones je poticala zatvorenice da surađuju zajedno. Učila ih da budu svjesne svog tijela i prostora i da budu svjesne drugih. Te žene nisu imale smisao za zajedništvo i to je htjela Jones promijeniti kod njih. Zatvorenice su zajedničkim sudjelovanjem razvile kreativnost i nove vještine (Fraden, 2001).

Kada je Jones inzistirala da se obradi mit Medeje i pretvori u predstavu kao i da se projekt dobije ime po Medeji to je bilo zato što je smatrala kako taj mit ima mnogo poveznica sa ženama u zatvoru u SAD-u u kasnom 20.stoljeću (Fraden, 2001). Jones je tražila od zatvorenica da pronađu sličnosti i razlike između Medeje i sebe i da napisu autobiografiju ili pjesmu o tome. Zatvorenice bi u grupi čitale svoje radove i svi njihovi odgovori su postali baza na kojoj se dalje gradila predstava. Jedan od razloga zbog kojeg su se zatvorenice mogle poistovjetiti s likom Medejom je bijes koji lik Medeje ima u sebi a koji je sličan bijesu kojeg zatvorenice osjećaju. Poput Medeje i zatvorenice društvo promatra kao izopćenice iz društva (Warner, 2004). To su često žene koje su samodestruktivne i destruktivne prema drugima (Fraden, 2001). Poput Medeje zatvorenice su počinile kaznena djela i kaznena djela su počinjena na štetu zatvorenica (Warner, 2004).

Najuspješnija priča koja se krije iza ovog projekta je priča o zatvorenici Wilson. Wilson je bila ovisnica, prostitutka optužena za kazneno djelo krađe koja je ostavila svoje dijete. Godine 1999. sudjelovala je u ovom projektu glumeći u predstavi s drugim zatvorenicama. Od 2004.godine je članica ovog projekta koja radi sa zatvorenicama. Iskustvo sudjelovanja u projektu kao zatvorenici koja glumi u predstavi dalo joj je veliku motivaciju da promijeni svoj život iz temelja (Warner, 2004).

Jones želi da publika koja gleda njihovu predstavu propituje zašto su te žene zatvorene i kako to utječe na zajednicu (Fraden, 2001). Za neke je predstava koju izvode zatvorenice izvor zabave, neki vide projekt kao šansu za promjenom sustava no većina njih vidi kao razvijanje mašte i izražavanje žena čije priče nisu nikad bile saslušane (Fraden, 2001).

Reynolds vjeruje kako će većina žena ponovno recidivirati zato što im zatvor pruža jedino stabilno i sigurno mjesto koje su imale u životu. Te žene zatvor smatraju svojim domom. Reynolds smatra kako sustav na neki način potiče takvo razmišljanje koje imaju spomenute zatvorenice. Pravosudni policajci u zatvoru ćelije nazivaju domom zatvorenica. Imaju ulogu autoritativnih roditelja i tretiraju zatvorenice kao vlastitu nesamostalnu djecu. Često se obraćaju zatvorenicama riječima: „Pod mojim krovom nećeš to činiti“. Zatvorenice su kažnjene kad nisu poslušne. Njihov cijeli dan

je isplaniran od strane treće osobe. Ne mogu koristiti kupaonu bez dopuštenja. Takav sustav ne može pripremiti zatvorenice da se ponovno prilagode vanjskom svijetu (Warner, 2004).

Značajan nedostatak ovog projekta je taj što manji broj zatvorenica dođe do dijela projekta u kojem se priprema predstava. Ovo se događa zato što zatvorenice često budu premještene ili završavaju izdržavanje kazne zatvora (Warner, 2004). Unatoč tome Medeja projekt pruža dobar primjer drugim sličnim projektima ili programima (Fraden, 2001).

5.4. Rehabilitation through the arts

Rehabilitation through the arts je kazališni zatvorski program kojeg vode volonteri, kazališni profesionalci a provodi se u 6 zatvorskih sustava: Sin Sing, Woodbourne, Green Haven, Beacon, Bedford Hills i Fishkill Correctional Facilities (Shailor, 2011).

RTA producira razne kazališne projekta za zatvorenike i od strane zatvorenika. Program je osmišljen 1996.godine od strane društvene aktivistice Katherine Vockins i zatvorenika Amira Muhammada. RTA ima trostruku misiju (Moller, 2003):

1. Producirati originalna i priznata djela kako bi pružili zabavu, kulturalno obogaćivanje i pozitivnu poruku zatvoreničkoj zajednici
2. Pružiti rehabilitaciju i edukaciju putem drame
3. Razviti kazališne programa/projekte umjetničkog integriteta i profesionalizma

Program je od najranijih početaka trajanja imao pozitivne promjene i poruke. Bio je uspješan u podizanju svijesti zatvorenika o problemima AIDS-a, droge, rasizma i nejednakosti u zatvorskom sustavu. Promicanje umjetnosti kao smislene aktivnosti povećava samosvijest, potiče emocionalni i intelektualni razvoj i daje glas populaciji koja je zaboravljena (Moller, 2003).

Zatvorenici koji sudjeluju u RTA-a predstavljaju najveći dio zatvoreničke populacije. Statistika pokazuje kako zatvorenici uključeni u ovaj program u prosjeku izdržavaju kaznu zatvora 3-25 godina za nasilna i nenasilna kaznena djela. U prosjeku imaju 25-50 godina. Oni zatvorenici koji sudjeluju u programu više godina uzastopno najčešće izdržavaju kazne zatvora od 25 godina ili doživotnu kaznu zatvora (Moller, 2003).

Svaki zatvorenik koji želi pristupiti programu najprije treba proći intervju u kojem se odlučuje hoće li upisati program ili ne. Zatvorenici su svjesni kako je pristupanje RTA-u privilegija te da se od njih očekuje suradnja, poštovanje i marljivost (Shailor, 2011).

Za one zatvorenike koji nemaju srednjoškolsku diplomu program nudi mogućnost povećanja pismenosti, trening komunikacijskih vještina i vještina rješavanja problema. Za one s višim obrazovnim postignućima program nudi zajednicu umjetnika, spisatelja i glumaca koji svoju kreativnost pretvaraju u suradnički kazališni projekt (Moller, 2003).

Pedeset posto djela koja se produciraju su originalna djela pisana od strane zatvorenika (Moller, 2003). Neki zatvorenici ih pišu sami a neki zajedno s redateljem. Zatvorenici na audiciji dobiju uloge (Shailor, 2011). Originalna djela i adaptacije koje su napisali zatvorenici su pronašla svoj put i izvan zatvora. Tako je „Playwrights Theatre“ u New Yorku otkupio prava na adaptaciju određenog djela u sklopu RTA-programa koji je bio napisan od strane zatvorenika (Moller, 2003).

Nakon 6 mjeseci pohađanja programa zatvorenici se počinju mijenjati. Početni obrambeni stav i početna želja za separacijom od drugih zatvorenika padaju u drugi plan kada ih obuzme osjećaj uzbuđenja koji donosi proces stvaranja kazališne predstave. Kada osjete ponos zbog osobnog uspjeha i žudnju za suradnjom s drugim ljudima, kazalište prepoznaju kao oblik pomoći (Shailor 2011). Kada počinju pripreme za predstavu zatvorenici uče funkcionirati kao tim, prihvaćaju zajedničku odgovornost i ponekad steknu prijateljstva te pronađu utjehu u zajednici koju su zajedno stvorili. Nauče kako odvojite sebe od kaznenog djela kojeg su počinili. Na dan prikazivanja predstave tijekom nekoliko kratkih sati, zatvorenici su transportirani u stanje misli koje im daje osjećaj slobode (Moller, 2003).

Analize dnevnika zatvorenika pokazuju pozitivne promjene koje im je RTA program donio. Zatvorenici govore o povećanju samopouzdanja, osjećaju odgovornosti i obveze i novom značenju discipline koje su dobili tijekom trajanja programa. Zatvorenici su skloni odbijanju bilo čega što ima terapijski učinak, no kroz kazalište i glumu skidaju maske koje ih štite, pokazuju svoju emocionalnu stranu, stavljaju se u tuđu kožu i proširuju perspektivu. Preispituju sebe iz perspektive lika kojeg glume i objektiviziraju se na način da razvijaju svijest o sebi. Pojedini zatvorenici su kazali kako drama nudi rijetku mogućnost ventiliranja emocija u zatvorskom sustavu. Kroz glumu izbacuju svoj bijes i frustracije. Određeni zatvorenik govori kako zajednica koja se stvara tijekom priprema za predstavu za njega predstavlja sigurno mjesto (Moller, 2003).

Godine 2003. u svom radu „The Impact of RTA on the Social and the Institutional Behavior of Inmates at Sing Sing Correctional Facility“ Lorraine Moller iskazuje kako su zatvorenici koji su bili uključeni u ovakav tip programa prosječno izdržavali kazne zatvora zbog teških kaznenih djela i iskazivali višu razinu bijesa od kontrolne grupe. Nakon što je program završio rezultati su pokazali da je tretmanska grupa imala viši rezultat u logičkom razmišljanju, počinila manje ozbiljne prekršaje unutar zatvorskog sustava, i imali viši stupanj kontrole unatoč prisutnoj visokoj razini bijesa. Pravosudni policajci iskazuju kako je lakše raditi sa zatvorenicima koji su uključeni u spomenuti program. Suradnja među zatvorenicima smanjuje tenzije u zatvorskom sustavu (Shailor 2011).

5.5. The Actor's Gang Prison Project

The Actors' Gang je eksperimentalna kazališna grupa osnovana u Južnoj Kaliforniji. Grupu je osnovala skupina glumaca na čelu s glumcem Timmom Robinsonom. Posljednjih 36 godina grupa je stvarala na pozornicama odvažna originalna djela i reinterpretacije klasika. Prije 12 godina, članica grupe, također glumica Sabra Williams, zabrinuta zbog sve većeg broja zatvorenika, predložila je da se kazališne radionice provode u kaznionicama diljem Kalifornije. Tim Robbins se složio s idejom i tako je nastao The Actor's Gang Prison Project.¹²

Dakle, program se počeo provoditi 2006.godine kao odgovor na visok recidivizam u Kaliforniji i prenapučenost koja je vladala u njihovom zatvorskom sustavu. U posljednjih 30 godina u Kaliforniji se izgradilo 1 Sveučilište i 22 kaznonice. Ovaj podatak ukazuje na zabrinjavajuću činjenicu a ta je da Kalifornija ima jedan od najvećih stupnja recidivizma u prve 3 godine izlaska zatvorenika na slobodu. Šest od deset ljudi se vraća u zatvor unutar 3 godine od izlaska iz zatvora. Unatoč tome u 2008.godini država je smanjila sva sredstva namijenjena umjetničkim programima tretmana usprkos dokazima o ogromnom pozitivnom utjecaju koji umjetnost ima na zatvorenike.¹³

¹² <https://www.arts.gov/video/actor%E2%80%99s-gang-prison-project-makes-difference>

¹³ <http://theactorsgang.com/prison-project/>

The Actor's Gang Prison Project sastoji se od intenzivnih tjednih ili sedmodnevnih radionica koje vode djelatnici **The Actor's Gang Company**. Velik broj zatvorenika nema vještine potrebne kako bi napravili promjenu u svojim životima nakon što se vrate u zajednicu. Ovim projektom se to želi promijeniti. Radionice pomažu zatvorenima da razviju emocionalne i socijalne vještine koje bi im olakšale povratak u društvo. Program potiče toleranciju i nenasilno izražavanje, značajno smanjuje nasilje unutar zatvora, povećava samopoštovanje te značajno smanjuje recidivizam. Zatvorenici zajedno prolaze kroz osobne transformacije i na taj se način zbližavaju te stvaraju trajne veze.¹⁴

Jedno od pravila programa je da zatvorenici moraju poštivati osobni prostor drugih zatvorenika. tj. ni na koji način se zatvorenici ne smiju dodirivati. Sve se radi u formi grupnog rada kako bi zatvorenici zajedno stvarali i kako ne bi bilo istaknutih vođa ni sljedbenika kako to inače biva u kaznionicama. Zatvorenike uče timskoj suradnji; uče ih međusobnom usmjeravanju i vođenju i time isključuju fokus i oslanjanje na isključivo jednog vođu. Sa zatvorenima se rade improvizacije i potiče ih se na izražavanje emocija. Oni izražavaju emocije kroz svoj lik iz Commedie dell' arte. Scenariji preuzeti iz Commedie dell' arte su prilično jednostavni a likova ima mnogo. Likove koje najčešće glume su: bogati starac, mladić koji je zaljubljen u ženu Issabelu, sluga Arlecchino, sluga Max, bogati krojač koji želi oženiti Issabelu, bogataš Pantalone. Upravo se u jednostavnosti ovih likova očituje dubina i kompleksnost ljudskih emocija. Zatvorenici kroz glumu i izražavanje emocija lika, osvještavaju i izražavaju vlastite emocije; nenametljivo i indirektno stupaju u odnos sa sobom. Stvara se poveznica između njihovog stvarnog života i onog koji glume. Kada glume nalaze se u sigurnoj zoni u kojoj mogu izraziti emocije koje su bile potisnute godinama i koje se najčešće ne mogu izraziti u kaznionici. Emocija koja se najčešće izražava u kaznionici je bijes. Tijekom radionice oni izražavaju emocije koje nisu smjeli izraziti tijekom dugog vremenskog razdoblja ili koje nisu izražavali nikada u svom životu. Pomoću glume oslobađaju stvarne emocije. Emocije koje izlaze na površinu su najčešće tuga, sreća i strah. Tijekom improvizacija potiče se zatvorenike da na potencijalni bijes odgovaraju drugim emocijama. Do 8.tjedna radionice, zatvorenici su sudjelovali u mnogim različitim improvizacijskim situacijama u kojima su bili konfrontirani s

¹⁴ <http://theactorsgang.com/prison-project/>

bijesom i morali reagirati na konfrontaciju s 3 emocije: srećom, tugom ili strahom. Nisu smjeli reagirati bijesno u situaciji u kojoj su bili bijesni. Nalazeći se u različitim improvizacijskim situacijama zatvorenici dolaze do spoznaje da imaju izbor u izražavanju emocija. Izražavanje bijesa je također izbor. Ako određeni zatvorenik dolazi ljut do drugog zatvorenika, zatvorenikov je izbor hoće li reagirati također ljutnjom ili nekom drugom emocijom. Takav način razmišljanja daje im drugačiju perspektivu; perspektivu koja im pruža drugačiji način procesuiranja razočarenja, hostilnosti ili bijesa.¹⁵

Sabra Williams, govori na TEDx talks 2017. godine da voditelji programa ne znaju zbog kojeg kaznenog djela su zatvorenici smješteni u kaznionicu, ni ne dozvoljavaju zatvorenicima da im kažu kako ih ne bi osuđivali.¹⁶

Zatvorenici iskazuju vidno poboljšanje u nošenju s neadekvatnim situacijama nakon pohađanja radionica. Znaju identificirati opasne situacije i izbjegavaju sukob. Mnogi zatvorenici po prvi puta u životu sa svojim obiteljima razgovaraju iskreno i ne srame se pokazati emocije. Stvaraju bolji odnos s djecom i čvrsta prijateljstva s drugim zatvorenicima. Smanjuje se rasizam među zatvorenicima što se očituje u druženju bijelaca, crnaca i pripadnika latino zajednice nakon završetka radionica. Stvorena snažna prijateljstva tijekom radionice nastavljaju se i nakon što radionica završi. Ostalim zatvorenicima to može poslužiti kao pozitivan primjer. Pravosudni policajci iskazuju kako se promijenila kultura u kaznionici. Zabilježene su duboke razine empatije kod pojedinih zatvorenika koji su počeli gledati ponašanje pravosudnih policajaca iz drugačije perspektive.¹⁷

Jednom od zatvorenika imenom Bisbano se iskustvo sudjelovanja u kazališnim radionicama toliko svidjelo da je osnovao vlastitu kazališnu grupu u kaznionici *Convicted Theater House* i

¹⁵ <https://www.arts.gov/video/actor%E2%80%99s-gang-prison-project-makes-difference>

¹⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=mLH8SvnLaTI>

¹⁷ <https://www.arts.gov/video/actor%E2%80%99s-gang-prison-project-makes-difference>

počeo pisati drame. Trenutno živi u Los Angelesu i zaposlen je pola radnog vremena u kazališnom projektu koji mu je promijenio život.¹⁸

5.6. Korištenje psihodrame u rehabilitaciji počinitelja kaznenih djela

Martin Haskell (1957) je bio među prvima koji je koristio psihodramu u kaznenim tijelima. Proučavao je utjecaj psihodramskog igranja uloga na zatvorenike koji su bili pred otpustom iz kaznionice Rikers Island. Proveo je istraživanje sa 66 zatvorenika; 33 zatvorenika su činila kontrolnu grupu a drugih 33 zatvorenika grupu u kojoj su bile primjenjivane psihodramske tehnike. Tretman se sastojao od 15 susreta u kojima su se primjenjivale tehnike igranja uloga u 3 područja: poslu, obitelji i zajednici. Rezultati pokazuju neznčajnu ali, konzistentnu i pozitivnu promjenu u psihodramskoj grupi na ljestvici socijalne prilagodbe koju je osmislio Haskel (Schramsky i Harvey, 1983).

Mass (1996) je proučavao utjecaj psihodramskih neskriptiranih aktivnosti na ego zatvorenica smještenih u California Institution for Women. Sudjelovalo je 46 žena koje su bile slične dobi, sličnog socioekonomskog statusa i obrazovanja s kontrolnom grupom koja se sastojala od 46 žena koje su bile na slobodi. Nakon 26 psihodramskih tretmana, tretmanska grupa je u usporedbi s kontrolnom bila više povjerljiva, spremna pružiti pomoć i imala bolju interpersonalnu komunikaciju (Schramsky i Harvey, 1983).

Corsini (1951) u studiji slučaja opisuje korištenje psihodrame u rehabilitaciji pedofila. On govori o kritičnim incidentima koji su se dogodili tijekom psihodramskog tretmana no iskazuje i pozitivne kognitivne i bihevioralne promjene koje su se dogodile nekoliko mjeseci nakon određenih kritičnih incidenata. Corsini (1958) je u drugoj studiji slučaja pokušao rehabilitirati psihopata putem psihodramskih metoda. Posttretmanski rezultati su pokazali značajne bihevioralne promjene kod spomenutog zatvorenika (Schramsky i Harvey, 1983).

Bromberg i Franklin (1952) kao i Eliasberg (1954) su primjenjivali psihodramu u radu sa seksualnim prijestupnicima. Posstretmanske evaluacije su pokazale kako se generalno smanjila

¹⁸ <https://capitalandmain.com/reentry-stage-an-actors-gang-workshop-helps-prisoners-return-to-society-0908>

anksioznost, povećao uvid u kazneno djelo koje su počinili i poboljšali interpersonalni odnosi (Schramsky i Harvey, 1983).

5.6.1. Psihodrama u kaznionici poluotvorenog tipa

U južnoj Arizoni je provedeno istraživanje u kaznionici poluotvorenog tipa (Schramski, Feldman, Holiman, Peloso, Harvey i LaBelle, 1982; prema Schramsk i Harvey, 1983). Ciljevi istraživanja su bili: utvrditi potencijalni utjecaj koji ima psihodrama na muške odrasle zatvorenike, utvrditi diferencijalni učinak koji ima psihodrama s obzirom na druge tretmane i procijeniti okruženja različitih tretmanskih skupina. U istraživanje su bili uključene tretmanske grupe koje su uključivale: psihodramsku grupu, terapiju kontrole bijesa, tretman spoznavanja pravih vrijednosti, tretman donošenja odluka i kontrolnu grupu. Psihodramsku grupu su vodila 2 iskusna psihodramska terapeuta. U tretmanu su se koristile neskriptirane psihodramske tehnike i tehnike sociodrame. Psihodramska grupa kao i druge grupe nalazile su se jednom tjedno na 90 minuta, 8 tjedana za redom. Kontrolna grupa je imala 2 susreta: prije testiranja i nakon testiranja (Schramsk i Harvey, 1983).

Rezultati ovog istraživanja pokazuju kako je psihodrama uspješna metoda tretmana (Schramski i Harvey, 1983). Psihodrama je najsnažnije utjecala na promjenu stavova zatvorenika. Stavovi su mjereni „Correctional Institution Environment Scale“ (Moos, 1981; prema Schramsk i Harvey, 1983). Iako su sve metode tretmana dovele do smanjenja simptoma određenih poremećaja, psihodrama je u najvećoj mjeri utjecala na pozitivne promjene kod zatvorenika. Zatvorenici koji su sudjelovali u psihodramskoj grupi, nakon tretmana pokazivali su manju hostilnost, depresivnost i paranoidnost. Utvrđeno je da se psihodramska grupa značajno pozitivno razlikovala od drugih grupa u inovativnosti, organizaciji, pružanju podrške, prilikama za izražavanje i samootkrivanju. Psihodrama je također utjecala na kogniciju zatvorenika. Ovo istraživanje je ograničeno zbog nedostatka informacija, posebno u mjerenju recidivizma. Doprinos ovog istraživanja znanosti je taj što pokazuje da se psihodrama može uspješno koristiti u rehabilitaciji počinitelja kaznenih djela (Schramsk i Harvey, 1983).

6. Učinak dramskog pristupa

Tijekom godina istraživači su nastojali mjeriti kako i na koji način kazališna edukacija i dramska terapija koristi zatvorenicima. Svaki umjetnički program stvara izazove za zatvorsko osoblje i voditelje. Mjerenje učinka takvih programa podržava tezu koja govori kako umjetnost razvija socijalne vještine, što je pak cilj koji se uklapa u ideološki okvir sustava koji rehabilitira (Moller, 2003).

Lorraine Moller (2003) navodi kako sva literatura koju je proučila ukazuje na prednosti programa utemeljenih na drami: poboljšanje kognitivnih, afektivnih i institucionalnih ponašanja. Istraživači poput Ayers (1981) Cattanaach (1994) Gendrau i Ross (1983,1984) i Ramono Gordon (1981) koji su koristili igranje uloga navode pozitivne promjene u verbalnoj komunikaciji, prosuđivanju i vještinama rješavanja problema. Istraživači Cogan i Paulson (1998), Bergman i Hewish (1996) našli su poboljšanja u području riskiranja, samorazvoja, upravljanju sukobima, povezanosti s drugima, međuljudskom povjerenju i svrhovitosti. Znanstvenici su pronašli kako korištenje dramskih tehnika u rehabilitaciji počinitelja kaznenih djela pomaže u prestanku procesa ranjavanja i stvara osjećaj obveze i društvene odgovornosti. Korištenje drame u zatvorskom sustavu je terapeutsko, radionice iz kojih proizlaze scenariji za predstave imaju prosocijalni učinak. Razvoj empatije je pozitivno povezan s korištenjem dramskog pristupa u radu na predstavama u kaznenim tijelima (Gendrau i Ross, 1983,1984; prema Moller, 2003).

Istraživanja koja se fokusiraju na mjerljive pokazatelje zatvoreničkog ponašanja i ponovne integracije u društvo pokazuju kako su programi utemeljeni na dramskom pristupu smanjili disciplinske incidente unutar zatvora i recidivizam. Ranije studije bilježe uspjeh u pripremanju počinitelja kaznenih djela za otpust (Moller, 2003).

7. Korištenje dramskog pristupa u rehabilitaciji u hrvatskim kaznenim tijelima

Pregledom literature vidljivo je da se u gotovo svim zatvorima i kaznionicama održavaju razne dramske radionice. Struktura tih radionica ni eventualni rehabilitacijski učinak na zatvorenike nije dostupan. Prema dostupnoj literaturi, trenutno ne postoji ni jedan program tretmana koji je baziran na psihodrami, dramskoj terapiji ili sociodrami.

Hrvatski kazališni glumac Stojan Matavulj napravio je predstavu sa zatvorenicima iz Kaznionice u Lepoglavi . Pod njegovim vodstvom, skupina zatvorenika iz Kaznionice u Lepoglavi, glumila je u kazališnoj predstavi koja se prikazivala u gradskim kazalištima poput Gavelle. Predstava je nastala iz improvizacija o zatvorskom životu a bila je bazirana na Snu Ivanjske noći W. Shakespearea (Juka, 2006).

8. Prikaz programa

1. Naziv programa

Mali rehabilitacijski program ili edukativno razvojni program: „DRAMA“

2. Tvorci programa

Tvorac programa je Nives Strah, univ. bacc. paed. soc. Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

3. Izvoditelji programa

Program će izvoditi socijalna pedagoginja **Nives Strah** i absolvent diplomskog studija Kazališne režije i radiofonije na Akademiji dramske umjetnosti u Zagrebu **Lovro Krsnik**. Kao suvoditelj programa je izabran akademski umjetnik iz razloga što može svojim znanjem znatno doprinijeti u pripremanju predstave kao i kod dramskih/glumačkih vježbi. Važno je da oba voditelja imaju iskustvo sa glumom ili sa pripremanjem predstava jer će imati aktivnu ulogu u vježbama programa gdje će zatvorenicima pokazivati kroz glumu određene zadatke. S obzirom da je tvorac programa ujedno i izvoditeljica za nju nije potrebna edukacija. Za suvoditelja programa je potrebna edukacija o strukturi i funkcioniranju zatvora i kaznionica u Republici Hrvatskoj te o senzibilizaciji za rad sa zatvorenicima koji su specifična populacija. Ukoliko će biti potrebno, organizirat će se supervizija od strane licenciranog psihoterapeuta iz područja psihodrame.

4. Analiza problema

Osnovni problem na koji se želi utjecati je recidivizam. Prikazani programi tretmana u ovom diplomskom radu pokazuju kako programi tretmana utemeljeni na dramskom pristupu smanjuju recidivizam, razvijaju socijalne i komunikacijske vještine kao i vještine rješavanja problema. Motiviraju zatvorenike da osnuju svoju kazališnu skupinu unutar zatvora/kaznionice ili da se nakon izdržavanja kazne zatvora uključe u slične aktivnosti. Kreativnost i umjetnost uvelike mogu pozitivno djelovati na zatvorenike kojima je slobodno vrijeme vrlo strogo ograničeno i strukturirano od strane treće osobe. Program je utemeljen na tehnikama kbt-a kao i na tehnikama dramske terapije i sociodrame.

5. Ciljevi programa (dugoročni i kratkoročni)

Ciljevi usmjereni prema sustavu:

1. uvođenje ovog modela tretmana kao standarda za zatvorski sustav RH
2. poticanje rada na predstavi sa zatvorenicima i u drugim kaznenim tijelima RH

Ciljevi usmjereni prema korisnicima:

Opći cilj:

1. smanjenje recidivizma

Specifični ciljevi:

1. razvijanje komunikacijskih vještina
2. razvijanje socijalnih vještina
3. razvijanje vještine suradnje sa drugim zatvorenicima
4. razvijanje vještina rješavanja problema i vještina izbjegavanja
5. razvijanje kreativnosti i mašte

6. Ciljana skupina(korisnici)

Ciljana skupina su počinitelji kaznenih djela koji izdržavaju kaznu zatvora u Kaznionici u Lepoglavi. U programu će sudjelovati najviše 10 počinitelja.

7. Strategija izvođenja

Program će se odvijati u trajanju od 4 mjeseca, od veljače 2020. godine do lipnja 2020. godine. Predviđeno vrijeme trajanja programa je 90 minuta, 3 puta tjedno. Predviđeno je da se program odvija ponedjeljkom, srijedom i petkom. Program bi se trebao odvijati u prostoriji za grupni rad u kojoj se i inače odvijaju programi tretmana. Poželjno je da se radi o većoj prostoriji koja je prozračna sa puno svjetlosti.

Od materijala za rad potrebni su papiri, olovke i boje za lice.

Zadovoljstvo programom evaluirat će se ulaznim upitnicima, izlaznim evaluacijskim upitnicima, dnevnicima zatvorenika koje će pisati nakon svakog susreta i dobivenim povratnim informacijama od strane zatvorenika na zadnjem susretu. Intervjuirat će se tretmansko osoblje i pravosudni policajci s ciljem utvrđivanja mogućih promjena koje su nastale kod zatvorenika tijekom i nakon završetka programa.

8. Anticipacija mogućih problema

Neki od potencijalnih mogućih problema koji se očekuju:

1. početna nemotiviranost zatvorenika uključenih u program i izbjegavanje pisanja dnevnika
2. nedostupnost adekvatnog prostora za provođenje ovakvog tipa programa, potreban je veći prostor zbog kretanja i pripreme predstave, malen prostor nije adekvatan
3. nerazumijevanje od strane djelatnika Kaznionice zbog čega je kao voditelj tretmana naveden akademski umjetnik koji nema iskustva sa zatvoreničkom populacijom
4. nemogućnost angažiranja vanjskog suradnika zbog financijske prirode
5. nerazumijevanje od strane djelatnika Kaznionice za potrebu ovakvog tipa programa kojem je finalni produkt predstava sa zatvorenicima
6. nemogućnost izvođenja programa tretmana 3 puta tjedno koliko je predviđeno da bi program dao uspješne rezultate

9. Aktivnosti programa

Program bi se temeljio na tehnikama dramske terapije, sociodrame i tehnikama kbt-a. Održavao bi se 3 puta tjedno po 90 minuta. Ukupno trajanje programa bi bilo 4 mjeseca. Provelo bi se 36 susreta/radionica. Program bi bio podijeljen u 4 djela: početna faza, faza razvijanja vještina i učenja glumačkih tehnika, faza pripreme predstave i završna fazu programa.

9.1. Početna faza

Ova faza bi započela intervjuiranjem zatvorenika koji su prethodno pokazali zanimanje za ovakav tip programa. Provjeravala bi se njihova motivacija za ulazak u program i selekcijom bi se skupio dovoljan broj zatvorenika, najviše 10 njih. Zatvorenicima bi se predstavila struktura programa, ciljevi programa, pravila i granice te posljedice njihovog nepoštivanja i očekivanja koja voditelji programa imaju od njih.

Zatvorenici će biti zamoljeni da pišu dnevnik u kojima mogu izraziti svoje zadovoljstvo ili nezadovoljstvo sadržajem programa, voditeljima i cjelokupnom atmosferom. Zatvorenicima će biti objašnjeno kako njihovi dnevnici ni na koji način neće utjecati na ocjenu njihove uspješnosti ili moguće pogodnosti. Dnevnici mogu biti anonimni i koristit će se isključivo u svrhu evaluacije programa. Putem dnevnika će zatvorenici moći ventilirati svoja razmišljanja i osjećaje vezane uz svaki susret.

Svrha početne faze bi bila upoznati se sa zatvorenicima na način da oni steknu povjerenje u voditelje programa i da se mogu opustiti kako bi se moglo započeti sa konkretnim radom. Ovdje je korištenje primjerenog humora kod voditelja i više nego poželjno.

9.2. Faza razvijanja vještina i učenja glumačkih tehnika

U ovoj fazi programa sa zatvorenicima bi se radile razne dramske, glumačke vježbe kojima bi ciljevi bili razviti komunikacijske, socijalne vještine, vještine izbjegavanja, vještine rješavanja problema kao i pripreme za rad na predstavi.

Vježba na gibberish jeziku

Prva vježba koja bi se radila bi uključivala glumu na gibberish jeziku. To je nerazumljivi jezik koji uključuje proizvodnju zvukova koji se ne mogu povezati u riječi koje bi bile razumljive ljudima.¹⁹ Voditelji bi pokazali zatvorenicima kako se glumi na gibberish jeziku glumeći pred njima određenu situaciju koju će prethodno smisliti.

Zatim bi podijelili zatvorenike u grupu po dvoje i dali im zadatak da odglume improviziranu situaciju u kojoj se 2 pojedinca nalaze na radnom mjestu. Nakon što bi svi odglumili, grupe bi se dijelile u veće i ovaj put bi im bio zadatak da u većoj grupi smisle neku komičnu imaginarnu situaciju ili situaciju koja im se dogodila. Ako zatvorenici ne bi imali ideje, voditelji bi im pomogli oko izbora situacije koje bi glumili. Cilj ove vježbe bi bio opuštanje i razvijanje mašte. Glumilo bi se na gibberish jeziku kako bi se otklonila potencijalna neugoda kod zatvorenika, pogotovo kod onih zatvorenika koji nikada nisu glumili. Sekundarni cilj je da zatvorenici osjete zajedništvo

¹⁹<https://en.wikipedia.org/wiki/Gibberish>

glumeći na spomenutom jeziku. Nakon višekratnih prakticanja ove vježbe, pojedinci se najčešće usklade jezično i počinju proizvoditi slične glasove.

Sociodramska vježba

Ova vježba bi uključivala razgovor sa zatvorenicima o najvećim problemima sa kojima su se susreli unutar kaznionice i o odnosima sa osobljem. Našao bi se zajednički problem kojeg dijele svi zatvorenici ili barem većina njih, bilo da je riječ o administrativnim problemima ili problemima u odnosu sa osobljem. Zatim bi voditelji programa igranjem uloga pokazali zatvorenicima kako bi se određeni problem mogao riješiti. Nakon toga bi zatvorenici dobili zadatak da sami odglume situaciju u kojoj rješavaju određen problem. Cilj ove vježbe je razvijanje vještina rješavanja problema.

Vježba izražavanja emocija

Zatvorenici bi u ovoj vježbi prvo obojali lica bojama za lice. Zatim bi glumili različite emocije: tugu, sreću, strah i ljubav. Svaki od zatvorenika bi odglumio sve 4 emocije. Nakon toga bi zatvorenici glumili improvizirane situacije u kojima bi izražavali spomenute emocije. Razgovaralo bi se sa zatvorenicima o mislima, emocijama i ponašanju te o povezanosti ovih koncepata. Objašnjavalo bi se kako misli proizvode emocije koje dovode do određenog ponašanja. Cilj ove vježbe je izražavanje emocija i osvještavanje zatvorenika o povezanosti misli, emocija i ponašanja. Boje za lice će se koristiti u ovoj vježbi kako bi zatvorenici otklonili moguću neugodu prilikom izražavanja emocija i kako bi na trenutak fizički postali druge osobe.

Vježba adekvatnog reagiranja na bijes

Voditelji bi stvorili improviziranu situaciju u kojoj bi glumili svađu između dvoje ljudi. Ta svađa može biti između ljubavnih partnera, roditelja, braće ili poslovnih suradnika. Zatim bi odglumili tu istu situaciju svađe sa jednom razlikom. Ta je da bi pokazali kako početan konflikt ne mora prerasti u svađu već se može riješiti bez nepotrebne vike i izražavanja verbalne agresije. Nakon toga bi zatvorenici imali zadatak odglumiti situaciju u kojoj bi započeti konflikt morali prekinuti i reagirati sa 4 emocije koje su izražavali u vježbi prije. Voditelji će razgovarati sa zatvorenicima o adekvatnim reagiranjima na bijes i ljutnju kao i o izbjegavanjima situacija koje su potencijalno opasne za njih. Učila bi se tehnika stop-think-do koja je jako korisna u primjenjivanju u situacijama koje su opasne za zatvorenike. Cilj ove vježbe je razviti vještine izbjegavanja, vještine adekvatnog

reagiranja na opasne situacije u kojima se mogu naći i naučiti primjenjivati tehniku stop-think-do. Cilj je i osvijestiti zatvorenike da imaju izbor prilikom izražavanja emocija. Njihov izbor je da li će izraziti bijes ili bilo koju drugu emociju.

Vježba razvijanja empatije i suosjećanja

Voditelji bi glumili situaciju u kojoj žrtva određenog kaznenog djela dolazi kod svog psihoterapeuta. Jedan voditelj bi glumio psihoterapeuta dok bi drugi glumio žrtvu. Žrtva bi govorila o tome što se dogodilo i o posljedicama koje je određeno kazneno djelo imalo na nju. Ovdje je važno da voditelji odglume situaciju autentično i što iskrenije kako bi kod zatvorenika izazvali razmišljanja i empatiju prema ulozi žrtve. Nakon toga bi zatvorenici glumili ulogu psihoterapeuta a jedan od voditelja bi ponovio ulogu žrtve. Voditelji bi zatvorenicima govorili o tome što je empatija, koje vrste empatije postoje i kako se postiže duboka empatija. Razgovarali bi i o žrtvama kaznenih djela i posljedicama koje imaju. Cilj ove vježbe bi bio razvijanje empatije prema žrtvi.

Pisanje pisma

U ovoj vježbi bi svaki zatvorenik pisao pismo o svemu što ga trenutno brine i što izaziva bijes kod njega ili teške emocije. Zatvorenici mogu pisati o svojoj obiteljskoj situaciji, kaznenom djelu kojeg su počinili, osjećajima prema žrtvi kaznenog djela ili o nekim drugim stvarima. Nakon što bi pisma bila napisana svi zatvorenici bi pismo potrgali u male sitne komadiće i bacili ih u kantu. Voditelji bi također imali isti zadatak pisanja pisma kako bi zatvorenike motivirali. Cilj ove vježbe je zatvaranje određenog lošeg poglavlja u životu i otpuštanje misli i loših emocija koje zatvorenici drže u sebi.

9.3. Faza pripreme predstave

U ovoj fazi se isključivo radi na pripremanju predstave. Za ovu fazu je predviđeno minimalno 20 susreta.

Zatvorenicima će biti podijeljeni različiti monolozi iz književnih djela i filmova za koje voditelji programa smatraju da bi bili primjereni za rad sa zatvorenicima. Zadatak zatvorenika će biti proučiti monologe i izabrati monolog koji im je najviše zanimljiv. Zatvorenici moraju imati različite monologe. Ukoliko pojedini zatvorenici imaju poteškoće sa izborom monologa, voditelji

će im pružiti pomoć. Zatim će se raspravljati o sadržajima monologa i motivaciji za izborom određenog monologa. Sljedeći zadatak za zatvorenike će biti pisanje monologa o svom životu. U monologu može biti prikazan zatvorenikov život u kaznionici, sjećanja iz djetinjstva i života na slobodi ili nešto drugo.

Predstava koju bi izvodili zatvorenici bi se sastojala od njihovih monologa i monologa iz književnih djela i filmova koji bi im bili ponuđeni. Svaki bi zatvorenik na pozornici glumio 2 monologa. Svi monolozi bi se strukturirali u značajnu cjelinu. Cilj bi bio publici prikazati djelić iz života zatvorenika nasuprot života lika koji je imao drugačiji životni put.

U gradnji i pisanju scenarija za predstavu će sudjelovati zatvorenici i voditelji programa.

9.4. Završna faza programa

U završnoj fazi programa se izvodi predstava. Nakon predstave će se održati još jedan susret sa zatvorenicima na kojem će se razgovarati o njihovom iskustvu sudjelovanja u programu i dojmovima sa predstave. Zatvorenici će dati povratnu informaciju o programu i ispunit će izlazne evaluacijske upitnike. Također će voditeljima predati dnevnik koje su pisali kroz cijeli program.

10. Evaluacija programa

U procjeni zadovoljstva programa će se koristiti dnevnik koje su zatvorenici pisali nakon svakog susreta, povratne informacije sa zadnjeg susreta i ulazni i izlazni evaluacijski upitnici. Radit će se intervjui sa pravosudnom policijom i tretmanskim osobljem s ciljem utvrđivanja mogućih pozitivnih promjena kod zatvorenika tijekom i nakon programa.

Ulaznim i izlaznim upitnicima bi se procjenjivalo jesu li ciljevi programa postignuti kod zatvorenika.

11. Prezentacija programa u javnosti

Program će biti prezentiran Središnjem uredu za zatvorski sustav, osoblju i upravitelju Kaznionice u Lepoglavi. Nakon što program završi predviđena je evaluacija i pisanje izvješća o uspješnosti ili neuspješnosti programa. Predviđeno je prezentiranje sadržaja, strukture programa kao i pozitivnih učinaka koje je program imao na zatvorenike Središnjem uredu za zatvorski sustav i javnosti.

10. Zaključak

U svijetu postoje brojni programi tretmana i projekti dramskog pristupa u rehabilitaciji počinitelja kaznenih djela.

Dramska terapija u kombinaciji s kognitivno bihevioralnom terapijom uspješan je oblik rehabilitacije za počinitelje nasilnih kaznenih djela. Evaluacija programa tretmana *Insult to injury*, uz ostalo, pokazuje znatnu redukciju bijesa kod počinitelja. Korištenje psihodrame u rehabilitaciji donosi pozitivne promjene kod zatvorenika: bolju socijalnu prilagodbu, interpersonalnu komunikaciju, promjenu stavova zatvorenika te pozitivne bihevioralne i kognitivne promjene. Dramske vježbe i tehnika improvizacije u kombinaciji s likovima iz *commedie dell' arte*, kod zatvorenika razvijaju socijalne vještine, vještine adekvatnog reagiranja u opasnim situacijama, smanjuju nasilje unutar zatvora te potiču toleranciju i samopoštovanje. Osim toga, program *Actor's Gang Prison Project* smanjuje i recidivizam. U programima kazališne edukacije i projektima poput *Shakespeare behind bars*, *Medea project* i *Rehabilitation through the arts*, zatvorenici pripremaju i izvode predstave pred publikom. Kroz programe, kojima nije primarni cilj smanjenje recidivizma, već umjetničko izražavanje, zatvorenici razvijaju socijalne, komunikacijske i vještine rješavanja problema. Također, radom na predstavi, zatvorenici uče o suradnji i stvaraju prijateljstva koja smanjuju tenzije u zatvorskom sustavu. Evaluacija kazališnog programa *Rehabilitation through the arts*, pokazuje kako su zatvorenici postigli poboljšanje u logičkom razmišljanju, kontroli bijesa i smanjili prekršaje unutar zatvora ili kaznionice.

Unatoč tome što dramski pristupi pokazuju pozitivan rehabilitacijski učinak, i u drugim zemljama koriste se više od pola stoljeća, nažalost nisu zaživjeli u hrvatskim kaznenim tijelima. Smatram kako je jedan od razloga tomu je što prijevodi na hrvatski jezik ne postoje, a pristup literaturi na stranom jeziku je ograničen ili čak nedopušten. Da bismo mogli implementirati dramski pristup u rehabilitaciju počinitelja kaznenih djela, treba detaljno proučiti i prevesti literaturu o ovoj temi. Zatim bi bilo važno educirati stručnjake o dramskim pristupima i njihovom učinku te ih poticati u korištenju istog u rehabilitaciji počinitelja.

Svi opisani dramski pristupi koji se koriste u rehabilitaciji počinitelja kaznenih djela učinkoviti su; razvijaju kreativnost kod zatvorenika, stvaraju bolje međuljudske odnose, razvijaju nove vještine i smanjuju recidivizam.

Programi dramske terapije i kazališne edukacije pokazuju kako implementacija takvih primjera programa u zatvorski sustav postiže pozitivne promjene kod zatvorenika i dovodi do smanjenja recidivizma. Mali rehabilitacijski program koji je sastavljen kao dio diplomskog rada, mogao bi poslužiti kao predložak za korištenje dramskog pristupa u rehabilitaciji počinitelja kaznenog djela.

11. Literatura

1. Arts.gov Preuzeto sa stranice <https://www.arts.gov/video/actor%E2%80%99s-gang-prison-project-makes-difference> dana 20.7.2018.
2. Baim, C., Brookes, S. i Mountford, A. (2002). *The Geese Theatre Handbook: Drama with Offenders and People at Risk*. Winchester : Waterside Press.
3. Balfour, M. (2004). *Theatre in prison: Theory and Practice*. UK: Intellect Books.
4. Blacker, J., Watson, A. i Beech, A. (2008). A combined drama-based and CBT approach to working with self-reported anger aggression. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 18, 129-137.
5. Britanica.com Preuzeto sa stranice <https://www.britannica.com/art/commedia-dellarte>
<http://www.factionoffools.org/history> dana 29.7.2018.
6. Capitalandmain.com Preuzeto sa stranice <https://capitalandmain.com/reentry-stage-an-actors-gang-workshop-helps-prisoners-return-to-society-0908> dana 21.7.2018.
7. Commediamask.com Preuzeto sa stranice <http://www.commediamask.com/> dana 29.7.2018.
8. Damjanović, I., Šarić, J. i Mikšaj-Todorović, Lj. (2000). Neki problemi tretmana osuđenih osoba u Republici Hrvatskoj. *Kriminologija i socijalna integracija*, 8 (1-2), 103-116.
9. Damjanović, I., Jandrić, A. i Doležal, D. (2002). Uloga rehabilitacije u svjetlu novih promjena unutar zakona o izvršavanju kazne zatvora. *Kriminologija i socijalna integracija*, 10 (1), 49-58.
10. Emunah, R. (1994). *ACTING FOR REAL: Drama Therapy Process, Technique, and Performance*. New York i London: Brunner-Routledge.
11. Fava, A. (2004). *The Comic Mask in the Comedia dell' Arte*. Ars comica publisher.

12. Fraden, R. (2001). *Imagining Medea: Rhodessa Jones and Theater for Incarcerated Women*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
13. Juka, I. (2006). *Što sa sobom preko dana*. Hrvatska: 4film
14. Kazneni zakon. *Narodne novine*, [125/11](#), [144/12](#), [56/15](#), [61/15](#), [101/17](#).
15. Keulen-de Vos, M., van den Broek, E., Bernstein, D., Vallentin, R. i Arntz, A. (2017). Evoking emotional states in personality disordered offenders: An experimental pilot study of experiential drama therapy techniques. *The Arts in Psychotherapy*, 53 80-88.
16. Maloić, S. (2016). Dominantna načela i modeli tretmanskog rada s punoljetnim počiniteljima kaznenih djela u zajednici. *Kriminologija i socijalna integracija*, 24 (2), 115-139.
17. Maloić, S., Rajić, S. i Mažar, A. (2015). Značaj suradnje probacijskog i zatvorskog sustava u prevenciji kriminalnog povrata. *Kriminologija i socijalna integracija*, 23 (1), 129-156.
18. Miholić, D. i Martinec, R. (2013). Some Aspects of using expressive Arts-Therapies in Education and Rehabilitation. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 12 (2), 221-240.
19. Mikšaj-Todorović, Lj., Buđanovac, A. i Brgles, Ž. (1998). Rehabilitacijski programi u institucijama u hrvatskoj penološkoj teoriji i praksi. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 34 (1), 83-92.
20. Moller, L. (2003). A Day in the Life of a Prison Theatre Program. *The Drama Review*, 47 (1), 49-73.
21. Nikolić, S. (1983). *Scenska ekspresija i psihoanaliza*. Zagreb: Naprijed.
22. North American Drama Therapy Association (NADTA). Posjećeno 15.08.2018. na mrežnoj stranici: <http://www.nadta.org>

23. Theactorsgang.com Preuzeto sa stranice <http://theactorsgang.com/prison-project/> dana 20.7.2018.
24. Trnka I. (2013). *Theatre for the oppressed: The effect and influence of Shakespeare in prison* (m.arts research thesis) University of Sydney, Sydney.
25. Pravosudje.gov.hr Preuzeto s <https://pravosudje.gov.hr/zatvorski-sustav/tretman-zatvorenika/6159> dana 21.4.2018.
26. Read Johnson, D. i Emunah, R. (2009). *Current Approaches in Drama Therapy*. Springfield: Charles C Thomas Publisher.
27. Rudlin, J. (1994). *Commedia Dell' Arte: An Actors Handbook*. London: Routledge.
28. Schramski, T. i Harvey, D. (1983). The Impact of Psychodrama and Role Playing in the Correctional Environment. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 27 (3) 243-254.
29. Scott-Douglass, A. (2007). *Shakespeare Inside: The Bard Behind Bars*. London: Continuum.
30. Shailor, J. (2011). *Performing New Lives: Prison Theatre*. London: Jessica Kingsley Publishers.
31. Shakespeare behind bars.org Preuzeto sa stranice <https://www.shakespearebehindbars.org/> dana 15.8.2018.
32. Sternberg, P. i Garcia, A. (2000). *Sociodrama: Who s in Your Shoes?*. Westport, Connecticut: Praeger Publishers.
33. Uprava za zatvorski sustav. (2017). *Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2016.godinu*. Ministarstvo pravosuđa. Zagreb

34. Zakon o izvršavanju kazne zatvora. *Narodne novine*, [128/99](#), [55/00](#), [59/00](#), [129/00](#), [59/01](#), [67/01](#), [11/02](#), [190/03](#), [76/07](#), [27/08](#), [83/09](#), [18/11](#), [48/11](#), [125/11](#), [56/13](#), [150/13](#).
35. Warner, S. (2004). The Medea Project: Mythic Theater for Incarcerated Women. *Feminist Studies*, 30 (2), 483-509.
36. Youtube.com Preuzeto sastranice <https://www.youtube.com/watch?v=mLH8SvnLaTI> dana 21.7.2018.
37. Wikipedija.hr Preuzeto sa stranice <https://en.wikipedia.org/wiki/Gibberish> dana 25.8.2018.